

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин і права

Кафедра міжнародної комунікації та політології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань _____ 29 Міжнародні відносини _____

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії _____

Освітня програма _____ Міжнародна інформація _____

на тему: **РОЛЬ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ В ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ КРАЇН СВІТУ**

ДРМВІ.291.18125

Виконала: студентка 2-го курсу

група МВІм-22-1 _____ В. В. Налімова

Керівник

канд. політ. наук, доц. _____ О. О. Заславська

До захисту допускаю:

Зав. кафедри міжнародної

Комунікації та політології

канд. політ. наук, доц. _____ О. О. Заславська

_____ 2023 р.

Хмельницький, 2023

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин і права

Кафедра міжнародної комунікації та політології

Освітній рівень другий (магістерський)

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Освітня програма Міжнародна інформація

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародної
комунікації та політології

Ольга ЗАСЛАВСЬКА

« 01 » вересня 2023 р.

ЗАВДАННЯ НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ

Налімової Вікторії Віталійовни

Прізвище, ім'я, по батькові

1. Тема роботи Роль популістських партій в політичних системах країн світу
Керівник роботи канд. політ. наук, доц. О. О. Заславська
Затверджена наказом ректора університету від 15.08.2023 № 30
2. Строк подання студентом роботи на кафедру 15.12.2023
3. Вихідні дані до роботи: матеріали міжнародних організацій, міжурядових європейських організацій, державних органів влади, інформаційно-аналітичних центрів, статистичні звіти, публікації в ЗМІ, Інтернет, виступи провідних політиків та лідерів суспільної думки
4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, що їй належить розробити) Розкрити сутність популізму; визначити ознаки, за якими можна виокремити популістські партії; прослідкувати етапи виникнення та розвитку популізму в світі; визначити роль популістських партій у політичних системах країн світу; проаналізувати сучасні тенденції розвитку популізму в світі; дослідити вплив популізму на демократію та загрози, які він несе; провести порівняльний аналіз популізму в партіях Центрально-Західної Європи та України на прикладі діяльності сучасних партій.
5. Дата видачі завдання 01.09.2023 р.

Студент

Налімова В. В.

Підпис, прізвище, ініціали

Керівник роботи

Заславська О. О.

Підпис, прізвище, ініціали

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапу роботи	Примітка
1. Одержання теми і складання бібліографії	01.09.2023	
2. Попередній аналіз матеріалів з теми кваліфікаційної роботи у відкритих джерелах інформації	28.09.2023	
3. Збір та узагальнення зібраного матеріалу за темою кваліфікаційної роботи	16.10.2023	
4. Підготовка першого розділу кваліфікаційної роботи та подання його на рецензування науковому керівнику	20.10.2023	
5. Підготовка другого розділу кваліфікаційної роботи та подання його на рецензування науковому керівнику	15.11.2023	
6. Підготовка третього розділу кваліфікаційної роботи та подання його на рецензування науковому керівнику	8.12. 2023	
7. Підготовка вступу, формулювання висновків, наукової новизни та практичної значимості кваліфікаційної роботи	11.12.2023	
8. Остаточне коригування, оформлення кваліфікаційної роботи	13.12.2023	
9. Підготовка до захисту на засіданні Екзаменаційної комісії	15.12.2023	
10. Здача роботи на кафедрі	15.12.2023	

Здобувачка _____ В.В. Налімова
(підпис)

Керівник роботи _____ О.О. Заславська
(підпис)

АНОТАЦІЯ

на випускнуну кваліфікаційну роботу Налімової Вікторії Віталіївни

Тема роботи: «Роль популістських партій в політичних системах країн світу»

Кафедра міжнародної комунікації та політології

ОПП «Міжнародна інформація» спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Наукова керівниця: кандидатка політичних наук, доцентка, Заславська О.О.

м. Хмельницький, 2021 р.

Випускна кваліфікаційна робота виконана на 109 с., містить 5 таблиць, 6 рисунків, список використаних джерел складається зі 53 найменувань.

Ключові слова: демократія, політична партія, політична система, популізм, стратегія проти популізму.

Актуальність роботи полягає у різкому зростанні популізму та пов'язаних з ним загроз політичній, партійній та соціально-економічній стабільності, що негативно впливає на життя як окремих країн, так і світової спільноти. Популізм є постійною небезпекою для хиткої політичної стабільності.

Перший розділ присвячений теоретико-методологічним аспектам дослідження популізму, а також історичним особливостям формування популізму в світі.

Другий розділ має на меті проаналізувати сучасні тенденції розвитку популізму, визначити загрози, які популізм становить для демократії, а також дослідити способи боротьби з популізмом.

Третій розділ присвячений порівняльному аналізу популізму на прикладі діяльності партій в Угорщині, Франції, Німеччині та Україні.

ANNOTATION

for the graduation qualification thesis by Nalimova Victoria Vitaliivna

Topic of the thesis: «The role of populist parties in the political systems of the world»

Department of International Communication and Political Science

OPP «International Information» specialty 291 «International Relations, Public Communications and Regional Studies»

Thesis adviser: candidate of political sciences, associate professor, Zaslavska O.O.

м. Khmelnytskyi, 2021

The final qualification work is made on 109 pages, contains 5 tables, 6 figures. The table of authorities has 53 items.

Keywords: democracy, political party, political system, populism, strategy against populism.

The relevance of the work lies in the sharp rise of populism and related threats to political, party and socio-economic stability, which negatively affects the lives of both individual countries and the world community. Populism is a constant danger to shaky political stability.

The first section is devoted to the theoretical and methodological aspects of the study of populism, as well as the historical features of the formation of populism in the world.

The second section aims to analyze current trends in the development of populism, identify the threats that populism poses to democracy, and explore ways to combat populism.

The third section is devoted to a comparative analysis of populism on the example of parties in Hungary, France, Germany and Ukraine.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ	8
ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ	9
ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1	13
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПУЛІЗМУ	13
1.1 Популізм як політичний феномен	13
1.2 Історична ретроспектива розвитку популізму та його роль в боротьбі політичних партій за владу	22
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2	40
ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ДЕМОКРАТІЮ В ХХ-ХХІ СТ.	40
2.1 Популізм у сучасному світі: нові тенденції	40
2.2 Вплив популізму на демократію в ХХІ столітті	45
2.3 Стратегія проти популізму	55
2.4 Постпопулістська стратегія	61
Висновки до другого розділу	71
РОЗДІЛ 3	72
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОПУЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ	72
3.1 Популістські лозунги у виборчій кампанії 2022 року в Угорщині	72
3.2 Прояв популізму у Франції на прикладі партії «Національне об'єднання»	77

3.3 Популізм у діяльності партії «Альтернатива для Німеччини»..	83
3.4 Популізм в Україні під час виборчої кампанії партії «Слуга Народу».....	87
Висновки до третього розділу.....	100
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	106

ПЕРЕЛІК РИСУНКІВ

Рисунок 2.1 – Карта популістів при владі, 1990 рік [3].....	40
Рисунок 2.2 – Карта популістів при владі, 2019 рік [3].....	41
Рисунок 2.3 - Карта популістів при владі, 2023 рік [3]	42
Рисунок 2.4 - Кількість популістів при владі у всьому світі, 1990-2023 роки [3]	42
Рисунок 2.5 - Кількість популістів при владі у світі за типами, 1990-2023 роки [3]	44
Рисунок 2.6 - Перевірки державного управління у Східно-Центральній Європі країн та Туреччини та демократичний відкат у Венесуелі [17]	55

ПЕРЕЛІК ТАБЛИЦЬ

Таблиця 1.1 - Підкатегорії популізму [3].....	15
Таблиця 2.1 – Економічні та політичні чинники зростання популізму [15]	45
Таблиця 2.2 - Індекси GSoD Index у популістський та непопулістський періоди правління, 1980–2018 [17; 18].....	52
Таблиця 2.3 - Епізоди демократичного відкату в наборі даних GSoD [17]	54
Таблиця 3.1 – Аналіз програм політичних партій [45].....	90

ВСТУП

Протягом останніх десятиліть вчені активно досліджують питання популізму, який поширюється у політичному просторі світу та впливає на широкі верстви населення. Це явище є реакцією на соціальні проблеми, що створюють хороший ґрунт для його поширення, особливо актуальним у періоди сучасної кризи, яка зараз охоплює цивілізований світ.

На сьогоднішній день більшість науковців визначають популізм як форму політичної риторики, стиль політики, особливий тип політичної свідомості, політичну технологію (зокрема, методику маніпуляції свідомістю) та інші аспекти. Однак незважаючи на часте використання терміну «популізм», досі не відбулося фокусованого обговорення його сутності.

Існує ряд дискусій щодо визначення популізму та його характерних ознак, але можна зазначити, що в періоди кризи популістичні методи використовуються все частіше, проявляючи значну ефективність, чого наочним прикладом є останні вибори в Україні.

Це дослідження **актуальне** через різке зростання популізму та пов'язаних з ним загроз політичній, партійній та соціально-економічній стабільності, що негативно впливає на життя як окремих країн, так і світової спільноти. Популізм є постійною небезпекою для хиткої політичної стабільності.

Науковий інтерес до даної тематики обумовлений низкою сучасних викликів, що постали перед Україною: політична система переживає значні трансформації, які викликані процесами євроінтеграції та зовнішньополітичного тиску, що виявляється у формі війни. В умовах політичної, економічної та етнополітичної нестабільності, популізм набуває суттєвого впливу, перетворюючись у поширену політичну технологію, спрямовану на досягнення короткострокових політичних цілей.

Мета даного дослідження полягає у вивченні ролі популізму у сучасних партійно-політичних системах країн світу та його впливу на демократію.

Для досягнення цієї мети поставлені такі **завдання**:

- 1) розкрити сутність популізму;

- 2) визначити ознаки, за якими можна виокремити популістські партії;
- 3) прослідкувати етапи виникнення та розвитку популізму в світі;
- 4) визначити роль популістських партій у політичних системах країн світу;
- 5) проаналізувати сучасні тенденції розвитку популізму в світі;
- 6) дослідити вплив популізму на демократію та загрози, які він несе;
- 7) провести порівняльний аналіз популізму в Центрально-Західній Європі та Україні на прикладі діяльності сучасних партій.

Об'єкт дослідження – феномен популізму, **предмет** – роль популізму в партійно-політичних системах країн світу.

Для досягнення мети використовуються такі **методи**:

- загально логічні: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція;
- соціологічні: вивчення документів (контент-аналіз);
- порівняльно-історичні: історичного опису, конкретного аналізу, порівняльний, ретроспективний;
- емпіричні: аналіз статистичного матеріалу;
- системно-функціональні: інституціональний та функціональний методи, структурно-функціональний аналіз.

Наукова новизна

Здійснено аналіз стратегій, що використовуються для зменшення впливу популістів. Порівняно роль популістських партій у різних політичних системах для встановлення загальних тенденцій та відмінностей. Вивчено вплив популістських партій на демократичні процеси та функціонування політичних систем різних країн.

Виявлено, що в українському політичному просторі популізм прямо взаємодіє зі специфічними особливостями української політики, такими як некомпетентність політичних еліт, розмитість ідеологічних меж політичних сил та надмірна персоніфікація.

Отримані результати дослідження мають **практичне значення** через усвідомлення впливу популізму на втілення державних політик у сферах соціально-економічного та соціально-культурного життя. Це становить основу

для теоретичного аналізу різних політичних і соціальних проблем, що дає можливість заздалегідь розробляти та вносити корективи у вирішення цих проблем.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження опубліковано у науковому виданні «Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право», науковому фаховому виданні «Актуальні проблеми політики» та апробовано на конференції «Студентський науковий коктейль» в грудні 2022 року в м. Хмельницькому.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПУЛІЗМУ

1.1 Популізм як політичний феномен

В сучасній політології термін «популізм» увійшов до активного дискурсу вітчизняного політичного життя на початку 1990-х років. Це сталося в період гострого переходу від соціалістичної/тоталітарної системи до ринкової економіки та демократії.

Використання та тлумачення поняття «популізм» є складним, неоднозначним і вимагає спеціального аналізу.

Слід зазначити, що ця категорія стала частиною політології та історії, оскільки в науковому співтоваристві відсутній консенсус щодо її точного визначення. Прикладом цього можуть служити різні енциклопедичні та словникові пояснення популізму, які відображають різноманітні тлумачення та підходи до цього поняття.

Наприклад, «Енциклопедія політичної думки», опублікована в Оксфорді, пропонує таке визначення цього терміну (з використанням українського перекладу): «Популізм – термін із широким спектром значень, який можна розділити на дві великі категорії: «аграрний популізм» – низка радикальних рухів і соціально-економічних доктрин, що виражають інтереси селян і дрібних фермерів, і «політичний популізм» – безліч взаємозв'язків, видів діяльності і прийомів, заснованих на звертанні до «народу» [1, с. 52].

Автори енциклопедії додають також, що «як політична позиція, популізм означає передусім звертання до «народу», зазвичай проти еліти, а часто і проти тих, хто не належить до даного кола, та іноземців. Політичний популізм може мати безліч різноманітних форм» [1, с. 52].

Вітчизняне енциклопедично-словникове видання (автор відповідного гасла Є. Горюнова) визначає популізм так: «Популізм – політична діяльність, спрямована

на завоювання популярності в масах за допомогою необґрунтованих обіцянок швидкого розв'язання соціальних проблем» [2].

Вперше термін «популізм» був ужитий у США наприкінці ХІХ століття для опису форм політичної лексики та участі в політичному процесі. Виникнення цього терміну пов'язане з історією Популістської (Народної) партії, що активно діяла у 1890-х і грало важливу роль у політичному розвитку Сполучених Штатів. У подальшому після Другої світової війни термін «популізм» стали використовувати для опису інших різних соціально-політичних явищ, таких як режими диктатур в Латинській Америці, постколоніальні режими в Азії та Африці, а пізніше - для характеристики багатьох європейських політичних партій. Отже, немає єдиної прийнятої усіма формулювання, яке б однозначно визначало поняття «популізм» та його похідні визначення.

На думку більшості дослідників, основна спільна риса всіх популістів полягає у протиставленні «народу» і «не-народу» – еліт, влади, у їх стрімкому егалітаризмі. С. Кіршенблат вважає, що популізм має високий рівень змінливості, що ускладнює його докладне визначення. Вона посилається на П. Таггарта, який стверджував, що «популізм отримує відтінок культури, в якій він народжується», використовуючи специфічні традиції, міфи та символи для інтеграції [1, с. 31-32].

Популізм – це термін, що використовується у декількох контекстах і не завжди легко визначити, тому важливо уточнити його значення. Популісти об'єднані двома твердженнями: по-перше, що «справжній народ» країни опинився в моральному конфлікті з «іншими», і по-друге, що ніщо не повинно обмежувати волю «справжнього народу». Замість того, щоб розглядати політику як боротьбу між різними політичними позиціями, популісти стверджують, що політична арена є моральним полем бою між правильним і неправильним – між справжнім народом країни та елітами або іншими групами, які популісти вважають сторонніми, такими як етнічні та релігійні меншини, іммігранти чи злочинці. Антиелітизм завжди відіграє важливу роль у популістській риторичі, а моральний конфлікт між «хорошими людьми» та «корумпованою елітою» – один з найважливіших елементів популістських наративів.

Популізм варіюється в залежності від того, які актори в суспільстві вважаються справжнім народом, а хто - чужинцями. Популізм проявляється настільки по-різному в різних контекстах, що важко уявити його вплив на політичні інститути, не враховуючи ці варіації. Згідно звіту Тоні Блера (Institute for Global Change) існує три широкі способи відмежування народу від еліти, які часто використовують популістські кандидати та партії: культурний, соціально-економічний та антиестеблїшментський. Ці типи популізму відрізняються тим, як політичні еліти використовують популістський дискурс для розділення суспільства (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1 - Підкатегорії популізму [3]

	Культурний популізм	Соціально-економічний популізм	Антиестеблїшментський популізм
Народ	«Рідні» члени національної держави	Працьовиті, чесні члени робітничого класу, які можуть виходити за національні кордони	Працьовиті, чесні жертви держави, керованої особливими інтересами
Інші	Іноземці, злочинці, етнічні та релігійні меншини, космополітичні еліти	Великий бізнес, власники капіталу, іноземні або «імперські» сили, які підтримують міжнародну капіталістичну систему	Політичні еліти, які представляють попередній режим
Ключові теми	Акцент на релігійному традиціоналізмі, правопорядку, національному суверенітеті, мігрантах як ворогах	Антикапіталізм, солідарність робітничого класу, інтереси іноземного бізнесу як вороги, часто поєднані з антиамериканізмом	Очищення держави від корупції, сильне керівництво для просування реформ

Культурний популізм, який також часто називають правим популізмом чи радикально-правим популізмом, стверджує, що справжнім народом є корінні члени національної держави, а «іншими» можуть бути іммігранти, злочинці, етнічні та релігійні меншини та космополітичні еліти. Популісти стверджують, що ці групи становлять загрозу для «народу», оскільки не поділяють його цінностей. Культурні популісти, як правило, підкреслюють релігійний традиціоналізм, закон і порядок, антиімміграційні позиції та національний суверенітет.

Центральним елементом, який відрізняє культурний популізм від інших форм популізму, є його акцент на расовій, етнічній приналежності та/або релігійній ідентичності. Культурні популісти стверджують, що лише члени корінної групи належать до справжнього народу, а нові учасники або культурні чужоземці становлять загрозу для національної держави [13]. Таким чином, культурні популістські партії часто мають право власності на імміграцію у своїх країнах, дебатами щодо етнічної різноманітності та політики ідентичності [4].

Цей тип популізму може включати все: від антиіммігрантських виступів у Європі та Північній Америці до ісламського популізму в Туреччині та Індонезії. Культурний популізм також включає популізм закону та порядку, в якому злочинці розглядаються як головні вороги народу, які загрожують характеру країни, як це спостерігається з приходом Болсонаро в Бразилії та Дутерте на Філіппінах.

Соціально-економічний популізм, який також зазвичай називають лівим популізмом, стверджує, що справжній народ – це чесні, працьовиті члени робітничого класу, а «інші» – це великі підприємства, власники капіталу та міжнародні фінансові установи, які несправедливо використовують важкі економічні умови робочого класу. Ця форма популізму майже завжди супроводжується лівою економічною ідеологією, хоча конкретні політичні програми змінюються залежно від контексту.

Соціально-економічний популізм не є конкретним пакетом економічної політики, а радше малює центральний конфлікт «ми проти них» між економічними класами. Серед соціально-економічних популістів панує повага до простого робітника. Чистий народ належить до певного соціального класу, який не

обов'язково обмежений державними кордонами. Наприклад, соціально-економічні популісти можуть розглядати робітничі класи сусідніх країн як природних союзників.

Корумпована еліта може включати великі підприємства, власників капіталу, державні еліти, а також іноземні сили та міжнародні інституції, які підтримують міжнародну капіталістичну систему. Загалом соціально-економічні популісти рішуче протистоять іноземному впливу на внутрішніх ринках. У деяких проявах соціально-економічний популізм може мати етнічний аспект. Однак етнічний аспект є радше інклюзивним, ніж виключним: на відміну від культурного популізму, який базується на ідеї, що декого слід виключити з народу, соціально-економічний популізм може виступати за включення раніше маргіналізованих етнічних груп як основних членів робітничого класу.

Антиестеблішментний популізм є менш ідеологічною формою популізму, яка стверджує, що справжній народ - це чесні, працьовиті громадяни, на яких полюбляє держава, керована елітою, яка служить особливим інтересам, і ці еліти є головним ворогом народу. Часто цими особливими інтересами є еліти, які отримали владу за попереднього режиму (наприклад, колишні комуністи в Центральній та Східній Європі). Таким чином, антиестеблішментний популізм часто наголошує на позбавленні держави від корупції та прихильників попереднього режиму. Антиестаблішментні популісти, як правило, конкурують у питаннях, що виходять за рамки типового політичного поділу на лівих і правих, таких як корупція, демократичні реформи та прозорість.

Хоча всі форми популізму, як правило, спрямовані проти істеблішменту, ця форма популізму відрізняється як від культурного, так і від соціально-економічного популізму тим, що конфлікт відбувається насамперед з елітами істеблішменту, а не з якоюсь конкретною етнічною чи соціальною групою. У культурному популізмі еліта істеблішменту причетна насамперед через їх роль у створенні надто великої культурної відкритості; у соціально-економічному популізмі еліти істеблішменту причетні головним чином через їх роль у зміцненні влади економічної еліти та іноземних інтересів.

Оскільки антиестеблiшментний популізм зосереджується на політичних елітах як на ворогах, він у деяких випадках може викликати менший розкол у суспільстві, ніж культурний чи соціально-економічний популізм, який, окрім того, що політичні еліти є ворогами, також зображує членів суспільства як аутсайдерів. Колишній прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі є яскравим прикладом: коли він говорив про «нормальних італійців», він мав на увазі всіх, хто не входив до політичної еліти та не ставився особливо негативно до іммігрантів чи інших маргіналізованих спільнот [5].

Цей варіант популізму часто пов'язували з економічною приналежністю до ринкового лібералізму. Хоча це може здатися дивним поєднанням на перший погляд, існує значна історія, особливо в Латинській Америці та Східній Європі, злиття популізму з ринковим лібералізмом [6].

Наприклад, популісти, які використовують культурний популізм, визначають основну кризу, що стоїть перед нацією, як культурну: чужоземці та космополітична еліта загрожують культурній спадщині рідної національної держави. Проте це не обов'язково означає, що прихильники культурного популізму мотивуються виключно культурними питаннями. Занепокоєння через зниження економічного статусу може підсилити ефективність культурних закликів [7].

Так само прихильники соціально-економічного популізму можуть бути однаково мотивовані занепокоєннями щодо культурної ізоляції та економічними тривогами. Тим не менш, культурний і соціально-економічний популізм відрізняються тим, як популістські лідери формулюють ключову кризу, з якою стикається нація, і ключові розбіжності між людьми та чужинцями. Деякі популісти поєднують елементи всіх трьох форм популізму, переплітаючи культурні кризи з економічними та використовуючи обидва аспекти, щоб виправдати очищення істеблiшменту. Так само деякі виборці-популісти мотивовані кількома проблемами, які усвідомлюються, і не дивляться на лідерів-популістів лише через економічну, культурну або антиістеблiшментську призму.

Цей аналіз намагається класифікувати популістів на основі основної кризи, на якій вони акцентують. Однак, як і сама класифікація популізму, чіткий розподіл між категоріями є недосконалим завданням.

Популісти набирають популярності, акцентуючи увагу на значущих питаннях, які турбують значну частину населення і якими ухиляється поточна влада. У Європі це переважно питання імміграції, у США – втрата промислових робочих місць, а в Україні це низькі доходи, корупція та інше. Фокусуючись на реальних проблемах, популісти частіше використовують емоційні аргументи, не раціональні, а також застосовують риторику обвинувачень та конфліктів [8].

Популізм зазвичай асоціюється з емоційним, спрощеним та маніпуляційним дискурсом, спрямованим на інстинктивні почуття людей, щоб здобути підтримку виборців. Але чи заборонено використання людських почуттів у демократичному суспільстві? Хто визначає, яка політика є популістською, а яка – ні? Як писав Р. Дарендорф: «популізм одного є демократією іншого, і навпаки». У цьому контексті популізм розглядається як політико-правовий феномен, що бере участь у змаганні за владу.

А. Романюк аргументує, що одним із факторів, що сприяли поширенню популізму в останні десятиліття, є криза партійної демократії. Суть у тому, що зменшення ідеологічних відмінностей між головними партіями та їхніми програмами, а також орієнтація цих партій на всіх виборців, а не на окремі соціальні групи, призводить до втрати зв'язку між партіями та соціальними групами. Це можна розуміти як втрату представницьких функцій партіями. До інших факторів зростання популізму А. Романюк відносить «зміну демократичної максими», перехід від розуміння демократії як права більшості до акцентування уваги на демократії як системі захисту прав меншості, що стає ключовим показником демократії [1, с. 34-35].

Популізм у наш час став типовим не тільки для кризових суспільств, але й для стабільних і розвинених, як для країн, що розвиваються, так і колишніх соціалістичних держав, а також для західних демократій.

Популізм включає в себе набір антитехнологій, що визначають його зміст: прості політичні рішення на основі низької загальної культури учасників політичного процесу; підвищення значення малих, конкретних політичних справ, які сводять політику до безлічі дрібниць; накладання політичних ярликів на політичних опонентів; маніпулювання масами та використання політичних почуттів простих людей.

Участь мас у запропонованих заходах популістами надає популізму характеру легітимної політичної дії, що забезпечує легітимність досягнутої ними влади. Історичний досвід показує, що популізм як політичне явище виникає в країнах з демократичними інститутами, де суспільство виступає учасником політичного процесу. Тільки тоді апеляція до суспільних настроїв, спроби адаптуватися до стереотипів масової свідомості можуть стати ефективним інструментом здобуття влади. Міжнародний досвід підтверджує, що популістичний рух активізується в періоди соціально-економічних змін, коли ламаються старі політичні основи і ще не визначені нові.

Популісти намагаються сформувати картину світу, де суспільство поділяється на «добре» і «погане», при цьому «добро» є не визначеним, ідеальним, а «погане» – конкретним і персоніфікованим. Популісти шукають винних у стражданнях народу, «цапів-відбувайлів», вірять у різноманітні «змови» проти «простих людей».

Популісти виступають проти політичної системи, владних еліт, позиціонуючи себе захисниками людей від чиновників, крупного бізнесу та інших доміантних структур. Вони відчувають суперечливе ставлення до держави, прагнучи мати сильну державу, здатну захищати маленьку людину, але одночасно домагаючись якнайменшої присутності держави у житті громадян. Популісти схильні ідеалізувати спільноти, такі як села, регіони, нація. Вони ставлять місцевість, регіональні та національні відчуття вище за принципи свободи.

Для аналізу взаємодії між політичною системою та її середовищем дослідники використовують категорії «вимога» та «підтримка», баланс яких становить необхідну умову стабільності системи. Різноманітність та конфліктність

вимог громадян зазвичай призводять до перевантаження представницьких органів влади, що породжує перший, зовнішній чинник популістських явищ у їх діяльності. Внутрішній чинник полягає у взаємодії між представницьким та виконавчими органами влади. Чим менші можливості впливу має представницький орган на виконавчу гілку влади, тим більше він перевантажений. У результаті партії приймають псевдоцільові рішення – популістські, які фактично неможливо реалізувати, зазвичай у формі необов'язкових до виконання обіцянок [1, с. 42].

Український дослідник А. Романюк представив список «індикаторів» популізму, які стосуються певних політичних партій чи рухів, і до яких він відносить:

- 1) неконкретна, загальна програма, яка не спрямована на певну соціальну групу;
- 2) протиставлення влади та народу;
- 3) лідерський стиль партії, разом із слабкістю внутрішньопартійної демократії;
- 4) використання дихотомії при оцінці політичного життя, яке контрастно протистоїть «своєму» (правильному, доброму) та «чужому», вважаючи останнє злом;
- 5) звернення до загальних характеристик, таких як солідарність, братерство, справедливість, віддзеркаленням від реальних особливостей певних соціальних груп;
- 6) використання завищених соціальних цілей у передвиборних обіцянках та діях;
- 7) відсутність формалізованої ідеології [1, с. 55].

Науковець відзначив особливий аспект популізму - антиінтелектуалізм. Отже, А. Романюк розглядає популізм як сукупність особливих рис політичних рухів або партій, які не прив'язані безпосередньо до їхньої ідеологічної спрямованості.

Популізму не властиві основоположні (core) цінності, тому він може проявлятися в різних ідеологічних позиціях: від революційних до консервативних, лібертаріанських та націоналістичних. Популізм уявляється як характеристика різних рухів та політичних ідеологій. «Популізм діє проти еліт та інституцій.

Природа цього відрізняється, отже, відрізняється і природа популізму», – зазначив П. Тагарт.

У рамках такого підходу нідерландський дослідник К. Мадде визначив популізм так: «Популізм – ідеологія з розмитим (нечітким, слабким) центром (thin-centered), що розглядає суспільство як таке, що у кінцевому підсумку розділене на дві однорідні та антагоністичні групи – «чистий народ» проти «корумпованої еліти», і яка доводить, що політика має бути вираженням спільної волі народу» [1, с. 71].

У цьому визначенні поняття «ідеологія з розмитим центром» описує ідеологічні комплекси (набори ідей, положень), які не мають вичерпних відповідей на всі основні соціально-політичні питання. Ця особливість відрізняє їх від більш розвинених та утверджених ідеологічних систем, таких як лібералізм, соціалізм та інші. Внаслідок цього популізм може злитися з будь-якою (або, принаймні, з декількома) з цих систем.

Важливою ознакою популізму є високий рівень особистісного втягнення у політичну діяльність, що спричиняє тісний зв'язок між поширенням та впливом популістського руху й особистістю його лідера. Ця характеристика, звичайно, не є винятковою лише для популізму, оскільки харизматичні особистості можуть виступати у провідних ролях, захищаючи системи цінностей, які можуть бути віддаленими від будь-якого типу популізму - такі, наприклад, як консервативні ідеї або кар'єра впливових організаційних структур з багатою історією, таких як церква. Проте для популістського руху харизматичне лідерство майже завжди є обов'язковим елементом. У контексті відкритої та публічної політичної боротьби, популістські методи та риторика виявляються сильними, часом навіть необхідними інструментами.

1.2 Історична ретроспектива розвитку популізму та його роль в боротьбі політичних партій за владу

Виникнення популізму (IV ст. до н.е. – XIX ст. н.е.)

Вперше в європейській історії популістські лідери з'явилися в стародавній Греції. Це стало можливим у боротьбі між аристократією та демосом, широкими верствами міського населення.

У найвпливовішому з усіх грецьких полісів, Афінах, завершення становлення основ демократичної системи влади пов'язане з Періклом (близько 500–429 рр. до н. е.), відомим політичним діячем античного періоду. Політичні суперечності між знаттю та демократичною партією, керівником якої був аристократ за походженням та представник еліти за освітою Перікл, завершилися перемогою «демократів» і установам демократичної політичної системи - прямої демократії, в якій усі афінські громадяни мали рівні політичні права (зрозуміло, це не стосувалося рабів, метеків та жінок, оскільки грецьке суспільство було патріархальним і виключало участь жінок у громадянському та політичному житті, за винятком окремих обмежених випадків).

На політичній арені Афін у період боротьби між демосом та аристократією, а також у вже зміцненій демократії, ключовою роллю відіграли демагоги - лідери або вожді народу. Варто відзначити, що ораторська практика античних «народних вождів» не може бути повністю збігнена з демагогією у сучасному розумінні цього терміну. Однак саме у їхній діяльності можна помітити приклади використання демагогії та популістичних методів політичної боротьби.

Під час тривалої Пелопонеської війни (431–404 рр. до н.е.) між Афінами та Спартою за гегемонію в Елладі, Клеон, відомий демагог та представник «нових політиків», що походили з неаристократичного середовища, став головним учасником політичних змагань у полісі. Він виступав за продовження війни та представляв «військову партію». Клеон здобував підтримку нижчих верств громадян та зумів завоювати владу, прямо звертаючись до народу та відображаючи його інтереси.

Практично кожен політик, який прагнув стати лідером демосу в Афінах, мав потребу здобути симпатію численної, але менш освіченої частини громади. Вони змушені були використовувати демократичні методи і залучати увагу громади.

Клеон відзначався своєю грубістю та зверненням до емоційних сторін публіки, що робило його ближчим до народу, ніж вишуканий Перікл.

Платон та Арістотель відносили демократію до неефективних форм управління та наголошували на небезпеці демагогії та маніпуляції емоціями. Демократія стала однією з ключових передумов для розвитку популізму.

Під час Римської імперії (II–I ст. до н.е.) виник політичний напрямок популярів, що представляв інтереси простого народу – плебсу, та протистояв оптиматам, які захищали інтереси аристократії.

Також популістські ідеї можна знайти в роботах Т. Мора та Т. Кампанели у політичних утопіях, що базувалися на міфології та певній національній спадщині, використовуючи синтез захисних та реформаторських підходів.

Утопічні концепції також простежуються у подальшому розвитку комуністичної теорії та ідеології, що були розроблені К. Марксом та Ф. Енгельсом. Вони враховували принципи матеріальної рівності, класової справедливості та поступового відмирання інституту держави.

Ідеї лібералізму відіграли значну роль у сприянні популізму через такі аспекти:

- 1) пропаганда свободи, яка спрямована на особистість громадянина і його відношення до спільноти, була пророзвинена Ф. Беконом, Т. Гобсом та Дж. Локком;
- 2) боротьба за право як можливість забезпечення рівності між усіма громадянами і виконання власних обов'язків;
- 3) визначення справедливості як економічної системи розподілу, яка охоплює владні відносини та має вплив на соціальний статус усіх членів суспільства;
- 4) просування ідей рівності як системи можливостей і досягнень для всіх громадян.

США (початок XIX ст.)

Лідером, що вдало використовував популістські методи впливу, можна вважати Ендрю Джексона, американського президента, який залишив значний відбиток в історії США. Під час його двох термінів на посаді глави держави (1829–

1837) відбулося чимало важливих подій у внутрішній та зовнішній політиці країни, що були здійснені за його активної участі.

Джексон, який брав участь у Війні за незалежність ще у свої підліткові роки, опинився у полоні, що принесло йому величезну популярність та репутацію безстрашного американського героя, який розумів «простий народ» та не мав зв'язків з вашингтонськими бюрократами. На початку 1820-х років значна частина американців висловлювала незадоволення політичною елітою, звинувачуючи її в корупції, клановості та ігноруванні інтересів багатьох громадян. Широке кола американського суспільства прагнули змін, демократизації республіки, розширення реальної політичної участі. Джексон став символом невдоволених [1, с. 83].

Вибори 1824 року не призвели до перемоги Ендрю Джексона. Його Демократична партія, яка виникла на основі колишньої Республіканської, організувала кампанію 1828 року під гаслами відновлення справжнього представництва народу та боротьби з корупцією. В цілому, президентська кампанія 1828 року була типовим передвиборним шоу з усіма його негативними аспектами. Джексон розумів важливість рядових виборців, тому було зроблено наголос на широкомасштабну риторику та численні масові заходи. Обидві сторони буквально змагалися у викритті недоліків одне одного.

Після перемоги на виборах 1828 року Ендрю Джексон став першим президентом, що представляв Захід, врешті-решт поклавши кінець фактичній монополії на владу верхівки Вірджинії та Нової Англії. Джексон активно підтримував ідею впровадження прямих виборів президента та сенаторів на шестирічний термін, що мала б забезпечити більшу участь народу та елементи прямої демократії у конституційній системі США. Але втілення таких змін до конституції країни виявилось неможливим. Намагаючись виконати передвиборні обіцянки, президент здійснив певне очищення корумпованого державного апарату та запровадив принцип ротації посадових осіб, але втратили свої посади не так багато осіб, як очікувалося.

У 1832 році Ендрю Джексона переобрали на другий термін. Однією з головних тем президентської кампанії було питання про майбутнє Другого банку США, який виконував роль загальнонаціонального фінансового регулятора. Другий банк США відіграв важливу роль у грошово-кредитній системі країни. Між 1820 та 1830 роками його фінансовий стан був дуже стійким, а акції вважалися відмінним вкладенням капіталу. Однак президент Ендрю Джексон та його прихильники, відомі як «джексоніанці», вирішили атакувати Другий банк США. Оскільки він був висококваліфікованим у фінансових питаннях, Джексон ставився до банків з підозрою, вважаючи їх джерелом інфляції, спекуляції та корупції.

У 1833 році Ендрю Джексон досяг вилучення державних коштів з Другого банку та передав їх різним місцевим банкам, відомим як «банкамуюбленці» (pet-banks). Це призвело до припинення роботи банку як національного фінансового регулятора. Хоча це сприяло розширенню та спрощенню кредитування, усунення Другого банку водночас призвело до масштабних спекуляцій, поширення ненадійних кредитних білетів дрібних банків та інших проблем. Опоненти у Конгресі та Сенаті звинувачували президента в зловживанні владою, узурпації та антиконституційних діях. Ключовим аргументом, що захищав президента, була теза про те, що він діє як представник народу, реалізуючи його волю та інтереси [1, с. 86].

Протягом восьми років президентства Ендрю Джексона відбулося значне перетворення у країні, збільшення її території, розвиток економіки та зростання міжнародного впливу. У своєму протистоянні політичним опонентам, Джексон досягав успіху, використовуючи популістську риторичку та заходи, що, в певній мірі, визначали його як лідера «люду», що бореться проти корумпованої еліти. Його діяльність стала прикладом досить успішного застосування популістських інструментів у межах демократичної політичної системи, що, не дивлячись на певні негативні наслідки, сприяла демократизації Сполучених Штатів та зростанню рівня політичної участі [1, с. 88].

Франція

Історія XIX століття пропонує інший приклад застосування популістських технологій харизматичним політиком, хоча він урізноманітнюється, оскільки мав безрезультатний кінцевий висновок – діяльність генерала Жоржа Буланже (1837–1891).

У період напружених та драматичних політичних подій у Франції між 1870 та 1880 роками, головною проблемою стало протистояння між республіканцями та прибічниками відновлення конституційної монархії. У великому полі республіканських поглядів значний вплив відіграла Радикальна партія; соціалісти також стали постійними учасниками легальної політичної арени. Після поразки у війні з Пруссією та анексії Ельзасу та Лотарингії німецькою стороною, у Франції поширилися реваншистські настрої, бажання відплатити Німеччині й повернути втрачені території. Парламент Третьої республіки став ареною для емоційних політичних дебатів та гострої боротьби, при цьому нестабільні коаліційні уряди змінювалися набагато частіше, ніж проводилися чергові вибори [1, с. 88].

В таких умовах відбувся стрімкий політичний розвиток генерала Ж. Буланже. Підвищенню його популярності сприяли заходи щодо зміцнення армії, покращення умов для військових, демократизація військової академії у Сен-Сірі. Велика кількість французів із середніх і нижчих верств суспільства, розчарованих своїм становищем, обурених корупцією та інтригами у політиці, раптово почала сподіватися на поліпшення через яскраву особистість генерала Буланже. Його популярність стрімко зростає. Буланже виявився відданим прихильником реваншу та був прозваний «генералом Реваншем». Об'єктивно військово Франція була на той час значно менш потужною, ніж Німецька імперія. Спроба реваншу у 1880 році загрожувала країні практично неунікненим військовим поразкою. Практично всі французькі політики це розуміли, але Буланже та інші реваншисти зверталися не до «розуму», а до емоцій, які в масовій свідомості часто переважають раціональний підхід [1, с. 89].

У січні 1889 року Ж. Буланже був обраний до парламенту. У період його великої популярності прихильники генерала пропонували йому провести державний переворот, проте він утримався від антиконституційних дій. У

кінцевому підсумку, владі вдалося злякати Ж. Буланже, він втік до Бельгії. Суд у відсутності над ним і групою його прихильників за обвинуваченням у змові проти держави розкрив зв'язки генерала з монархістами, що стало критичним ударом по популярності самого Буланже та його руху.

Ж. Буланже відомий основними популістськими рисами, серед яких варто виділити особистість лідера, активне використання масових заходів для політичної агітації та змішання різних ідеологічних складових, таких як соціальна, егалітаристська риторика та реваншистський націоналізм. Правила «політичної гри» Третьої республіки Франції в цілому сприяли розвитку сприятливих умов для популізму генерала Буланже у суспільстві. Група «незадоволених» прагнула наявності сильного лідера та віддавала перевагу простим рішенням. Одним з основних інструментів впливу на маси стало звернення до почуття «національної образи» Франції.

Утримуючись від обвинувачень, слід зазначити, що Д. Лерер відзначив вплив руху Буланже, виявлення сильного мобілізаційного впливу на громадськість. Цей рух поєднував націоналізм із принципами соціалістичного спрямування, чи, можна сказати, риторикою соціальної справедливості, особливо в поєднанні з антисемітизмом. Як виявилось, така комбінація у минулому столітті лягла в основу фашистських ідеологій.

Російські більшовики

Вже у ХХ ст. прикладом успішного використання популістських технологій була історія приходу до влади російських більшовиків.

У системі політичної класифікації, що базується на відношенні понять «лівих» і «правих», більшовики загалом розглядаються як радикальна ліва партія, яка спирається на ідеологічні засади марксизму. Деякі дослідники стверджують, що більшовизм пов'язаний не стільки з класичним марксизмом, а передусім з російським народництвом, і водночас – на властиві йому виразні популістські риси [1, с. 91].

Розмовляючи про теоретичні коріння «ленінізму» як ідеології російської більшовицької партії, звернемо увагу на аргументи британського політолога С.

Кларка. У росії, яка, незважаючи на значні зміни після реформ 1860–1870 років, відстала від Західної Європи за рівнем розвитку капіталістичних відносин, урбанізації та промисловості, пролетаріат навіть наприкінці ХІХ століття залишався слабкою соціальною силою. Соціалістична ідеологія виникла як доктрина, яку залишок інтелігенції - «народники» - запозичили на Заході. Початково «народники» сподівалися побачити в селянстві та селянських громадах соціальну силу, яка, за їхніми переконаннями, могла б стати основою соціалістичної трансформації суспільства. Проте розчарувавшись у цьому, частина «народників» звернулася до марксизму та поклала свої сподівання на робітництво. Відповідно, марксизм у росії прийняв специфічну форму.

С. Кларк вважає, що основою теоретичних конструкцій лідера більшовиків стали погляди Георгія Плеханова, а не Маркса. Г. Плеханов розробив свою власну інтерпретацію марксистського вчення, яке він пристосував до теоретичних принципів народництва (з погляду англійського дослідника, він вийшов за межі марксистської доктрини). С. Кларк визнає кілька основних положень ідеологічних конструкцій російського революційного народництва як основу «ленінізму».

Перше положення полягає в наголосі на активній ролі революційної інтелігенції як носія революційної ідеології у визначенні ходу історичного розвитку. Хоча напрямок цього розвитку визначається законами необхідності, його темп може бути прискорений. Таким чином, революційна воля, що виявляється у дисциплінованій організації відданих революціонерів, стає ключовим фактором в історії. За словами С. Кларка, ортодоксальний марксизм більше акцентує на демократичному та масовому характері пролетарського руху. Народникам та пізніше більшовикам властивий «повстанський» погляд на революцію, спрямований на руйнування існуючого державного апарату, тоді як європейські марксистки бачили користь у демократичній трансформації буржуазної держави для перемоги соціалізму.

Польський історик А. Валіцький вказував на народницьке походження в ідеологічному родоводі та виразні популістські риси більшовизму. Відомий вплив поглядів Н. Чернишевського на В. Леніна, що був найбільшим теоретиком

російського революційного народництва, був розглянутий А. Валіцьким як створення популістського радикалізму в росії. За словами А. Валіцького, Н. Чернишевський «був популістом через те, що ідентифікував себе з масами і з великою недовірою ставився до лібералів; пробував розробити «політичну економію трудящих мас», яка протистояла «національному багатству» у благополуччі народу; весь його світогляд був насичений популістським егалітаризмом, який тлумачив задоволення базових потреб народу як абсолютний пріоритет. Як для популіста з відсталого країни, він був строгим критиком капіталізму і прихильником альтернативного шляху розвитку».

Також, згідно з А. Валіцьким, варто відзначити ще одну виразно популістську рису російського народництва - негативне ставлення до лібералізму. Народники вважали, що буржуазна демократія надає лише формальну та ілюзорну свободу більшості народу. Вони розглядали «справжню» демократію лише як систему для «народу» - тобто нижчих верств суспільства (одночасно його чисельної більшості), а не для нації в цілому, яка складалася з усіх соціальних класів і груп. Іншими словами, народники відкидали «демократію» у розумінні ліберального та плюралістичного устрою, вважаючи її облудою, твердо протиставляючи «демос» та його інтереси (за їхнім розумінням) вищим соціальним верствам.

За А. Валіцьким, ленінська інтерпретація марксизму, яка виникла на фоні народницької традиції, була відмічена «гармонізацією з популістськими емоціями класової ненависті...».

У ленінських статтях 1917–1919 років часто зустрічаються морально однозначні дихотомії: «трудящі» та «паразити», «маси» проти «привілейованих», «працьовиті» проти «багатих» і тому подібне. Цей дуже популістський, простий у вираженні демократизм слугував Леніну як інструмент для революційної мобілізації «мас» – робітників і бідних селян, щоб у бунтівний спосіб атакувати правлячі класи та їм близькі соціальні групи.

М. Бердяєв виділив популістський характер психології та логіки російського революційного руху, а тепер вже й самої революції: «Джерело соціальних негараздів та лих росіяни надто винятково схильні шукати у злій волі людей,

буржуазії та заможних класів, і ніколи не шукають його у низькому рівні культури. російські соціал-демократи завжди дуже погано засвоювали собі ту сторону марксизму, яка кладе в основу соціального процесу розвиток виробничих сил, і дуже добре засвоювали собі іншу сторону, яка проповідує класову ненависть». Проблема соціальна перетворилася на пошук «негідників», «падлюків», і «буржуїв», від яких, як вважається, походить усе лихо. Просте виправдання всіх соціальних проблем і нерівностей через злу волю певних осіб чи соціальних груп є характерною рисою популізму [1, с. 95].

Український національний рух

У ХІХ столітті у теоретичних конструкціях деяких ідеологів та учасників українського національного руху, що складався в складному політично-культурному середовищі російської та Австро-Угорської імперій, спостерігалася відзначна популістська тенденція у сприйнятті соціальних проблем. За нашою думкою, у цих соціально-політичних умовах, коли українська інтелектуальна еліта минулого століття шукала своє місце в новій європейській реальності, об'єктивно існував значний потенціал для ухилу в світогляді у бік популізму.

Мова йде про певне розмиття, а часом навіть розрив, мовно-культурних зв'язків між верхніми соціальними шарами суспільства та його переважно сільським населенням. Протягом століть розвитку умов, де державні структури контролювалися іншими етнічними групами, на українських теренах виникла ситуація, коли маркери «українства» стали вкрай близькими до розділових ліній між верхніми та нижніми соціальними класами, між «хлопом» і «паном». Основні етнічні ознаки, зокрема мова, найбільше збереглися у традиціях сільської культури, яку на початку ХІХ століття асоціювали з цими маркерами «українства» [1, с. 95-96].

На зламі ХІХ-ХХ століть популізм став важливим етапом інституціоналізації, зокрема через політичні партії. Незважаючи на їхні різні особливості, вони загалом спрямовувалися на встановлені в Європі ідеологічні системи, віддаючи перевагу концепціям, що не були типовими для популістського напрямку. Наприклад, програмні положення першої серед них, Русько-української радикальної партії, в

основному визначалися як радикально демократичні, хоча програма максимально включала в себе елементи соціалізму. Українські партії, які прямо претендували на соціалістичні позиції, такі як Українська соціал-демократична партія у Галичині та Українська соціал-демократична робітнича партія у Наддніпрянщині, ґрунтували свою ідеологічну платформу на марксизмі та підтримці українського робітництва. Українська національно-демократична партія, яка мала значний вплив на підвідстрійських українських теренах, відкинула соціалізм та намагалася діяти в якості «національної» партії, надкласової, а не народної [1, с. 97].

У початку ХХ століття у Галичині українська «національна» партія повинна була звертатися, передусім, до руської (української) селянської більшості та враховувати її інтереси, ретельно розуміючи життя та психологію українського селянина.

Незважаючи на популістські риси ідеологічних побудовок, український рух ХІХ – початку ХХ століття не визначив жодного лідера-популіста. Це, на нашу думку, не є результатом якоїсь специфічної неприязності українців до цього явища. Скоріше, це було обумовлено комплексом обставин його розвитку, зокрема відсутністю політичних змагань у самодержавній Російській імперії, яка панувала над більшістю українського народу. На теренах Галичини популізм у зазначений період, можливо, існував лише у межах окремих виборчих кампаній.

Венесуела

У ХХІ столітті видатним прикладом харизматичного популістського лідера став президент Венесуели Уґо Чавес, який очолював країну з 1998 по 2013 рік.

Венесуела, на відміну від інших латиноамериканських країн, після повалення диктатора Переса Хіменеса в 1958 році, була відносно демократичною. Нафтова промисловість та доходи від експорту стали основою для модернізації країни. Однак лише 40% населення користувалося відносними нафтовими благами, тоді як найбідніші верстви суспільства мали низький рівень життя та виживали завдяки неформальній економіці [1, с. 98].

У 1970 році доходи країни значно зросли, проте Каракас захопила економічна криза через нереалістичні проекти, що призвели до великих боргів. Згодом, після

глобального падіння цін на нафту у 1982–1983 роках, економічна криза призвела до погіршення умов життя більшості громадян, збільшення державного боргу, інфляції, та руйнування політичного статус-кво попередніх десятиліть [1, с. 98]. У 1989 році президент К. А. Перес спробував розпочати ліберальні економічні реформи за рецептами МВФ, що лише загострило економічне становище найбідніших венесуельців.

У цій ситуації виступив Уго Чавес, який створив революційну організацію «Революційний боліваріанський рух». Через невдалий державний переворот у 1992 році, за який він був ув'язнений, але помилуваний у 1994 році президентом Кальдера, Чавес зміг стати лідером загальнонаціонального «Руху П'ятої республіки». У 1998 році він переміг на президентських виборах, обіцяючи боротьбу за інтереси бідних та ведучи активну соціальну політику. На тлі найбільших світових родовищ нафти у Поясі Оріноко, більшість венесуельців залишалася в бідності [1, с. 99].

Венесуельські та міжнародні ЗМІ, представники економічних груп та уряду США називали Чавеса диктатором. Незважаючи на це, за його керівництва країна не мала політв'язнів, не було заборонених демонстрацій чи закритих опозиційних ЗМІ.

У. Чавес виграв президентські вибори чотири рази, активно здійснюючи соціальні програми, спрямовані на підвищення рівня освіти, зменшення смертності серед дітей та покращення якості медичних послуг для найбідніших верств населення. Проте його лідерська та популістська політика виявилися суперечливими, спричинивши деінституалізацію венесуельської політики та занепад громадянського суспільства [1].

Ці історико-політичні сюжети, незважаючи на різні епохи та суспільні умови, показують популістську готовність впливати на маси та різні наслідки цього впливу. Харизматичні лідери здатні перетворювати демократичні системи, якщо не вживаються обережно, та створювати амбівалентні наслідки.

У ХХІ столітті президент Венесуели Уго Чавес вирізнявся як яскравий приклад харизматичного популістського лідера, який очолював країну з 1998 по 2013 рік.

Венесуела відрізнялася від багатьох інших латиноамериканських країн після позбавлення влади диктатора П. Хіменеса у 1958 році, ставши відносно демократичною державою. Розвиток нафтовидобувної промисловості та зростання доходів від експорту сировини послужили основою для модернізації країни. Однак благополуччя, пов'язане з видобутком нафти, відчувало лише приблизно 40% населення, тоді як найбільш біднішим верствам суспільства, зокрема корінним етносам, мешканцям сільських районів та величезних міських нетрів, доводилося виживати в умовах неформальної економіки [1, с. 98].

Незважаючи на зростання доходів країни в 1970-х роках, надмірно дорогі проекти у Каракасі призвели до накопичення величезних боргів. Падіння цін на нафту у 1982–1983 роках викликало економічну кризу у Венесуелі, що призвело до занепаду життєвого рівня більшості, подальшого наростання державного боргу, інфляції та початку руйнування політичного статус-кво попередніх десятиліть [1, с. 98].

У 1989 році президент К. А. Перес розпочав ліберальні економічні реформи, використовуючи рецепти Міжнародного Валютного Фонду (МВФ), які серйозно ударили по економічному становищу найбільш бідних венесуельців. Протести мешканців нетрів у Каракасі на початку 1989 року призвели до масштабних заворушень, які були придушені владою за допомогою армії, при цьому загинули сотні людей. Глибока економічна криза також призвела до втрати авторитету традиційних впливових партій серед незадоволених громадян.

Саме в такому контексті Уго Чавес уперше вийшов на політичну сцену Венесуели. Він, як офіцер-десантник, разом з групою військових заснував підпільну революційну організацію.

Це, можливо, єдиний на Західній півкулі приклад країни, яка ставиться до проведення власної незалежної політики. Тому її президента охарактеризували як «диктатора» або «божевільного», а уряд – як поза законом.

В цілому Уго Чавесу вдалося перемогти на президентських виборах чотири рази; незважаючи на критику його деяких кампаній, вважається, що підрахунок голосів завжди був правильним.

Як прихильники, так і противники Чавеса визнають його харизматичність і беззаперечний лідерський талант. Після приходу до влади він розпочав соціальні програми, спрямовані переважно на найбільш бідні верстви венесуельського суспільства. Ці програми дозволили значно підвищити рівень освіти, зменшити дитячу смертність і поліпшити якість медичної допомоги для найбільш бідних венесуельців. Загалом у Венесуелі помітно скоротився рівень бідності та злиднів.

За словами М. Наїма, Чавес «не був першим політичним лідером, який ставив бідних у центр національної дискусії. Він також не був першим, хто використовував доходи від нафти для допомоги цим бідним. Проте жоден з його попередників не діяв у такий агресивний спосіб, як Чавес. Його здатність переконати бідних, що один з них – він – знаходиться при владі, була безпрецедентною» [1, с. 101-102].

Уго Чавес і «чавізм» стали типовими прикладами популістських технологій впливу на маси та впровадження популістських заходів, наслідки яких відобразили внутрішню суперечливість та амбівалентний характер лівого популізму та популістського лідерства. Концентрація влади в руках харизматичного лідера у період кризи традиційних політичних структур призвела до процесу деінституціоналізації венесуельської політики та занепаду громадянського суспільства. Це було наслідком авторитарних дій президента Чавеса.

Наведені історико-політичні сюжети належать різним епохам, відбувалися в різних суспільних обставинах та умовах. Але вони демонструють, що готовність популізму протиставити пряме народоправство інституційно-процедурній складовій демократії на практиці майже неодмінно призводить до спрямування очікувань масового учасника політичної дії на особу харизматичного лідера. Характер, масштаби та наслідки діяльності такого лідера і його прибічників можуть бути різноманітними – від розвитку демократичної системи до глибокого руйнування фундаментальних соціокультурних інститутів [1].

США (кінець XIX ст.)

У контексті історії розвитку популізму неможливо не згадати політичну партію, яка хоч і неофіційно, вперше отримала таку назву. Мова йде про Народну партію (The People's Party), яка відіграла значну роль у політичному та суспільному житті США в останній десятиліток XIX століття. Вона також відома як Популістська партія або «популісти». Як впливова «третя сила» поруч із Республіканською та Демократичною партіями, Народна партія протягом певного періоду брала активну участь у гострих політичних змаганнях та брала участь у президентських кампаніях. Популістська партія була створена у 1892 році на основі об'єднання двох впливових фермерських організацій з південних та західних штатів [10].

Перша програма Народної партії містила вимогу націоналізації залізниць, пошти, телефонних і телеграфних компаній, повернення державі «надлишку» земель, якими володіють залізничні компанії і монополії, а також вимогу заборонити володіти землею іноземцям.

Стосовно фінансової системи, то програма Популістської партії містила такі положення: запровадження національної валюти, яку випускав би лише уряд та запровадження прогресивного податку; швидке збільшення обігових коштів; припинення надання державних субсидій приватним корпораціям; скорочення рівня зборів до державного бюджету та бюджетів штатів.

Популісти пропонували припинити існування постійної найманої армії, яка, на їхню думку, суперечила американській конституції та загрожувала свободі. Народна партія пропонувала обмежити термін перебування на посаді президента та віце-президента одним терміном, встановити прямі вибори сенаторів (коли тоді призначалися законодавчими органами штатів), надати громадянам право законодавчої ініціативи, а також встановити процедуру ухвалення законів через референдум [1].

Популістські ідеї були присутні в програмах харизматичних лідерів. Вони також підтримували заходи щодо обмеження масової еміграції, оскільки, на їхню

думку, потоки бідняків та злочинців з усього світу підривали рівень заробітків «місцевих» американців.

Зрештою, можна виділити певні суто популістські риси програми Народної партії. Ми вважаємо, що у їхній риториці був виразний популістський відтінок, що описував соціальну нерівність, розподіл на багатих і бідних у термінах «крадіжок», «пограбувань» та звернення до взаємин «крадіїв» – багатих, та «окрадених» – народу, а політичний вплив монополій описувався як «змова». У виборчій програмі популістів на президентських виборах 1892 року зазначалася «величезна змова проти людства, організована на обох континентах, що стрімко поширюється світом».

Критикуючи дві головні американські партії, популісти схильні були охарактеризувати їх широкі зв'язки з бізнесом як «змову» проти народу, зраду його інтересів. Повернення влади до рук «простих людей» («plain people») – так звучало політичне кредо Популістської партії.

Розпад Народної (Популістської) партії не став кінцем явища популізму в політичній арені США. Протягом XX та на початку XXI століть, популістські рухи та політики-популісти регулярно виступали як значущий фактор у суспільно-політичному житті країни. Політичну спадщину партії частково актуалізовано у 1920 роки у діяльності «руху прогресистів» (іноді його визначають як окрему Прогресивну партію), який можна кваліфікувати як лівий реформаторський. Його соціальна програма фактично відтворювала соціальні вимоги Популістської партії 1890-х років.

На початку XXI століття популізм продовжує залишатися важливим елементом політичного життя США. Декілька політичних організацій і рухів, які діяли в 1990–2000-х роках, можна охарактеризувати як популістські.

Одним з них був рух «Американське популістське відродження» (АПВ) (American Populist Renaissance). АПВ ставив за основні цінності особисту свободу та приватну власність, пропонуючи скорочення повноважень уряду, необхідність широкого запровадження механізмів прямої демократії. АПВ із загальом ізоляціоністських позицій критикує зовнішню політику США [1, с. 168-171].

Термін «популістський» використано у назві ще однієї американської партії – Популістської партії Америки (ППА) (The Populist Party of America). Критикуючи і «лівих», і «правих» за захист цензури, заборон і регламентації, ППА першоджерелом своєї ідеології вважає Декларацію незалежності, ті цінності, які, на їхню думку, надихали засновників США. Проблему сучасного американського суспільства ППА вбачає у надмірній поінформованості влади про приватне життя громадян, через повсюдне застосування ідентифікаційних документів, камер спостереження, інших технічних засобів контролю [1, с. 168-171].

Лібертаріанська партія (The Libertarian Party) критикує переважно «великий» уряд (бюрократію), який є витратним для громадян, суворо регулює їхнє життя і стає малоефективним та небезпечним для суспільства. У зовнішній політиці «лібертаріанці» підтримують принцип невтручання держав у внутрішні справи одна одної [1, с. 168-171].

Загальна риса цих партій полягає в закликах до децентралізації влади, посиленні прав штатів у відносинах з федеральним урядом, розширенні механізмів прямої демократії та обмеженні втручання бюрократії у життя громадян.

Висновки до першого розділу

Вважаємо, що потрібно переглянути загальнопоширену думку про зв'язок популізму з демократією. Це явище властиве не самій демократії, а масовій політиці, яка включає в себе політичну діяльність, в яку залучені великі маси громадян як активні учасники. Політична боротьба за демократію, якщо розглядати її як стійкий політичний порядок з численними сталими політичними інститутами, представляє собою певний варіант такої політики.

Приклади зв'язку популізму з масовою політикою та демократією можна знайти в історії Стародавньої Греції, де демократичний політичний устрій вперше у Європі набув сталого характеру. Політичне життя античних Афін включало

активність окремих «демагогів», які використовували популістську риторичку, виражений лідеризм і вміння маніпулювати та спрямовувати натовп або масу.

Також в історії США, країни, що розвивалася по шляху демократії з часу свого заснування, можна знайти приклади популізму. Наприклад, у 1820–1830-х роках президент Ендрю Джексон зміг здобути владу та провести значні реформи, використовуючи яскраво виражені популістські звернення до виборців, інтерпретуючи президентську владу як прямий вираз народної волі.

У XIX столітті, коли в Європі та Америці формувалися демократичні політичні інститути, широкі народні маси знову стали активними учасниками політичної боротьби, а популізм став важливою складовою політичного життя. Його прояв був помітний навіть у самодержавній росії, включаючи українські землі, де він став однією з основних характеристик «народництва». Це був політичний рух та ідеологія, що базувалися на переконанні, що селянство є основою для майбутнього справедливого соціального устрою.

Українське народництво відображало популістські риси в історіографії, ідеології та практиці українського національного руху XIX століття. Воно ґрунтувалося на специфічному розумінні унікальності історії, традиціях, а також покладало наголос на культурний аспект трансформації, пошуках свободи та волі. Однак ці ідеї, хоча й володіли великою силою, не мали монопольного становища, адже український рух виявився різноманітним із різними підходами до національних цінностей та соціальних питань.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА ДЕМОКРАТІЮ В ХХ-ХХІ СТ.

2.1 Популізм у сучасному світі: нові тенденції

Успіхи популістських політиків та партій на виборах в останнє десятиліття створили виклики як для сталих, так і для молодих демократій. Популісти часто визначають себе як голос «звичайних» громадян та висувають звинувачення в зраді народу та недбалості до його «справжніх» інтересів проти політичних еліт. Зосереджуючи увагу на цих основних повідомленнях, популістські партії отримують все більше підтримки на виборах. Незважаючи на те, що популізм існував історично в різних регіонах, за останні роки популістські політичні фігури та партії значно зростали практично у всьому світі, так само як і кількість урядів із політичними партіями або лідерами, що представляють популістські тенденції (рис. 2.1.).

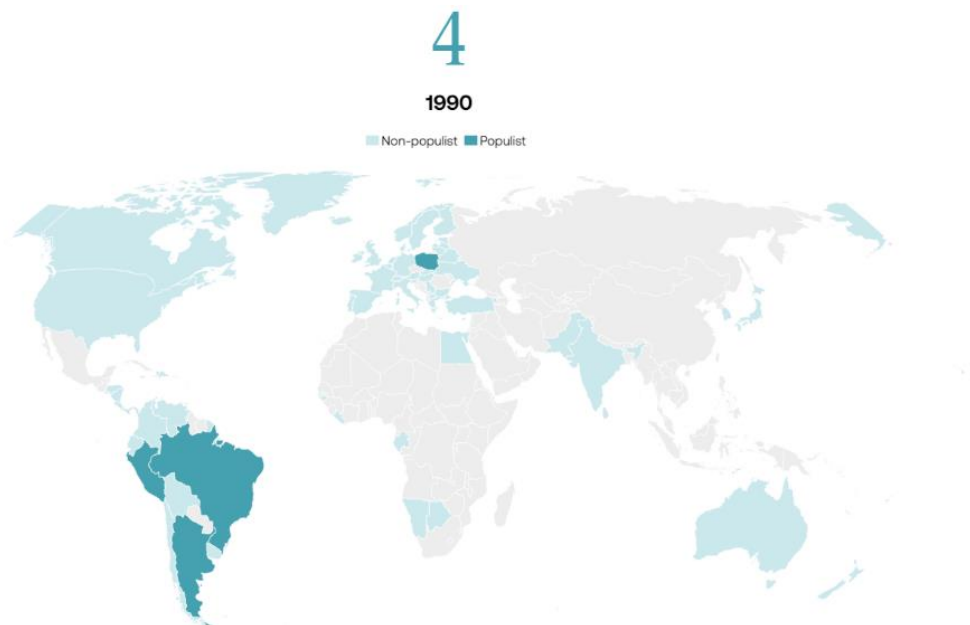

Рисунок 2.1 – Карта популістів при владі, 1990 рік [3]

19

2019

■ Non-populist ■ Populist

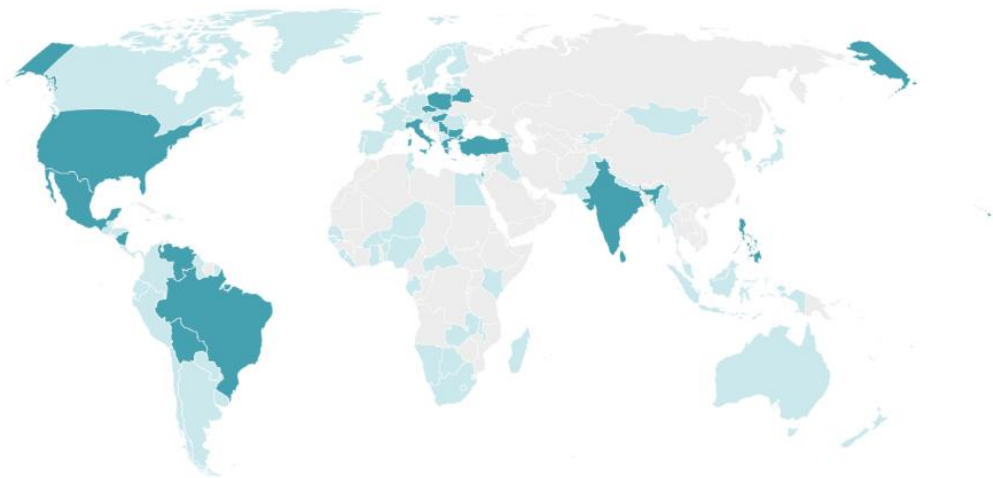

Рисунок 2.2 – Карта популістів при владі, 2019 рік [3]

Якщо на початку 2020 року кількість популістів при владі була близькою до історичного максимуму - 19, то на початок 2022 року їх залишилося лише 13, що є найнижчим показником з 2004 року. Хвиля лівих популістів у Латинській Америці на початку 2000-х років досягла піку, проте потім майже повністю спала. А решта прикладів популізму в усьому світі - десять з тринадцяти - майже повністю складаються з правих культурних популістів.

З появою першого правопопулістського уряду в Італії, досягненням правими популістами історичного результату у Швеції, а також тим, що популістські лідери оговталися від поразки на виборах у Болгарії та Ізраїлі у 2022 році, 2021 рік був лише тимчасовим спадом, і кількість популістів повертається до того високого рівня, який ми спостерігали в середині 2010-х років [14].

Але, незважаючи на те, що у 2022 році було кілька помітних випадків успіху популістів, ми бачимо, що кількість популістських лідерів зараз знизилася до 11, що є найнижчим показником з 2003 року.

Як бачимо, кількість популістів при владі знизилася до найнижчого рівня з 2004 року. Проте, зважаючи на успіх культурних популістів у Франції, Угорщині, Швеції та Італії, виникла дискусія про те, що ми спостерігаємо відродження популізму.

З 2003 року при владі не було менше популістських лідерів, ніж на початку 2023 року. І, можливо, справжня кількість демократів-популістів при владі ще менша. Згідно з правилами кодування Інституту Глобальних Змін імені Тоні Блера, лідера як популіста починають класифікувати, якщо він спочатку був обраний як популіст на вільних і чесних виборах і відтоді залишається при владі, навіть якщо наступні вибори не були вільними і чесними. Це означає, що Лукашенка з Білорусі, Мадуро з Венесуели і Даніеля Ортегу з Нікарагуа продовжують класифікувати як популістів, оскільки вони були обрані на вільних і чесних виборах, навіть якщо наступні вибори були сфальсифіковані.

Оскільки продовжується тенденція до зменшення кількості популістських лідерів при владі в усьому світі, то і в розподілі популістів за типами, які ми визначали у першому розділі, спостерігається перекис у бік культурного популізму. Минулого року 9 з 13 популістів, які були при владі на початку 2022 року були культурними популістами. На початок 2023 року їх було 7 з 11, що поступається лише 2022 року за відсотком культурних популістів від загальної кількості популістів усіх типів. Нещодавні зміни популістських лідерів значною мірою стосуються культурних популістів: усі шість переходів популістських лідерів до влади та з влади у 2022 році були пов'язані з культурними популістами. Можна стверджувати, що на початку 2023 року немає жодного демократично легітимного антиестеблїшментського популіста і лише один демократично легітимний соціально-економічний популіст (президент Мексики Андрес Мануель Лопес Обрадор).

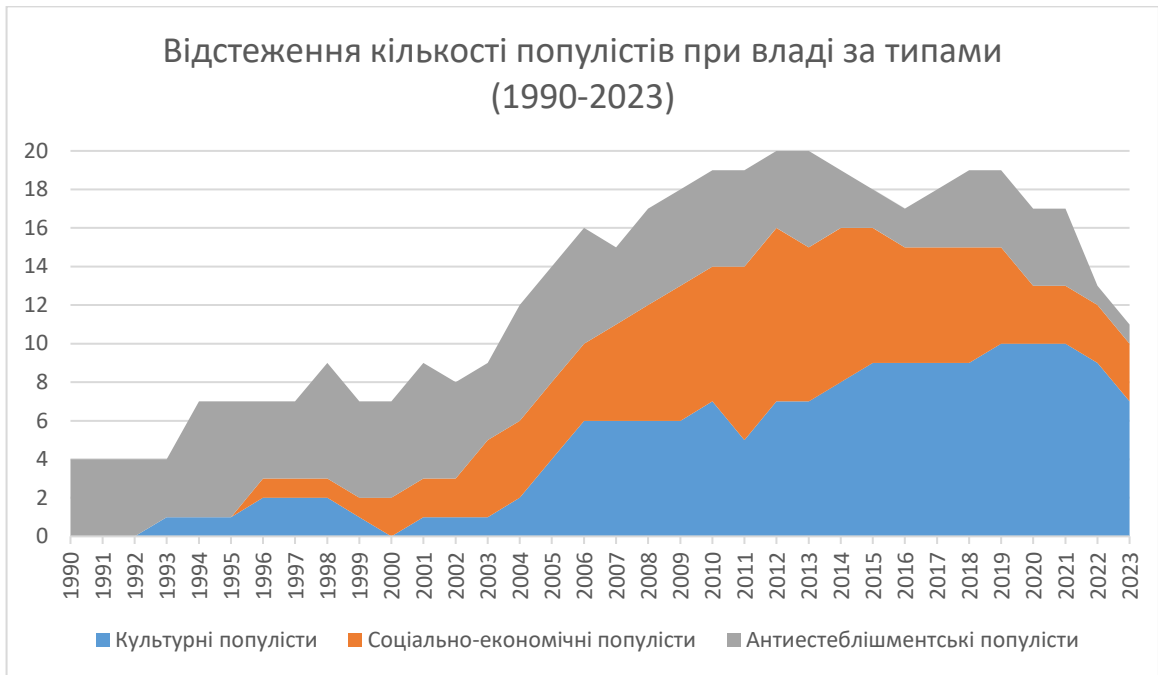

Рисунок 2.5 - Кількість популістів при владі у світі за типами, 1990-2023 роки [3]

Культурно-популістські лідери втратили владу у 2022 році в чотирьох країнах: Бразилії, Філіппінах, Словенії та Шрі-Ланці. Президент Бразилії Жаїр Болсонару та прем'єр-міністр Словенії Янез Янша програли вибори, а президент Філіппін Родріго Дутерте був обмежений одним терміном на посаді і не міг балотуватися на повторний термін. Прем'єр-міністр Шрі-Ланки Готабая Раджапакса був відправлений у відставку у відповідь на серйозний економічний спад.

У той час як чотири культурні популісти втратили владу у 2022 році, двоє отримали її. Першим був Джорджія Мелоні, новий прем'єр-міністр Італії. Хоча в минулому в Італії вже були уряди, очолювані популістами, це перший уряд під керівництвом культурного популіста; попередні популістські уряди очолювали антиестеблшментські популісти. Новий ізраїльський уряд очолить Біньямін Нетаньягу, який до цього обіймав посаду прем'єр-міністра п'ять термінів і є найдовшим прем'єр-міністром в історії Ізраїлю. Однак його нова коаліція матиме набагато сильнішу культурно-популістську присутність серед партнерів по коаліції, ніж попередні уряди на чолі з Нетаньягу.

Корені останньої хвилі популізму можна відслідкувати через кілька взаємодіючих факторів (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1 – Економічні та політичні чинники зростання популізму [15]

Економічні фактори	Політичні фактори
Вразливість, що виникла внаслідок економічної та фінансової кризи 2008 року	Криза представництва основних та традиційних політичних партій
Зростання середнього класу в таких регіонах, як Центрально-Східна Європа, Азія та Латинська Америка	Більш політично обізнане та мобілізоване населення середнього класу з високими очікуваннями від демократії
Недостатня ефективність демократій (у сфері економічної ефективності, зменшенні соціально-економічної нерівності та корупції)	Більша політична мобілізація, протести та активізм громадянського суспільства
Посилені вразливі місця, обумовлені технологічно керованою трансформацією ринку праці	Фрагментація та поляризація громадської сфери та політики, підсилена соціальними медіа
Глобалізація та втрата національного контролю над важливими політичними рішеннями	Трансформація політичної культури з появою інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ) та підвищення уваги до особистості
Реакція на імміграцію до Європи, Північної Америки та Латинської Америки	

Таким чином, політичні режими та політичні еліти зазнають тиску відповідати очікуванням громадян та відповідати їхнім вимогам. Уряди все більше спираються на результативну політику (економічний розвиток, зростання доходів, соціальна безпека та захист прав людини) як джерело легітимності режиму.

Зменшення довіри до інститутів та зниження явки на виборах особливо помітні в молодих демократіях, що виникли під час Третьої хвилі початку демократизації в 1974 році. Під час їхнього переходу до демократії, очікування серед громадян зростають, однак їхні демократичні інститути менш консолідовані в політичній культурі.

2.2 Вплив популізму на демократію в XXI столітті

Популізм як явище в міжнародному експертному середовищі вважають авторитарним знаком і одним з демократичних дефіцитів політичної системи. З поняттям популіст часто пов'язують маніпуляцію та неправдиві обіцянки. У принципі мова йде про широкий спектр прийомів маніпуляції, які з одного боку

повинні створювати враження логічних конструкцій, а з іншого - працювати з емоціями, особливо зі страхом. Лідери-популісти намагаються уникати раціональних та відкритих дискусій на основі аргументів. Вони нібито спираються на громадську думку, говорять про розуміння загальних проблем населення, а якщо отримують владу, то обіцяють виконати всі бажання людей, вирішити всі соціальні проблеми, але не говорять про те, яким способом це зроблять.

Популізм часто асоціюється з ультрарадикальними політичними поглядами. Існують як праві, так і ліві популісти, але останніми роками вплив правих рухів зростає, а кількість виборців у багатьох європейських країнах, які готові за них голосувати лише збільшується. Дослідження вказують, що серед європейських виборців більш ніж втричі зріс рівень підтримки популістських політичних партій. Наприклад, за підсумками парламентських виборів у 1998 році такі політичні сили підтримували 7% виборців сукупно в 31 країні Європи. А в 2018 р. за них проголосували вже понад 25% європейців. Тобто кожен четвертий голос у цих країнах (на останніх виборах в національні парламенти) був відданий за популістів.

Елементи популізму певною мірою присутні у всіх політиків. Але популісти часто роблять акценти на людських емоціях та почуттях, особливо маніпулюють із почуттям страху, з яким пов'язане прагнення до порядку та справедливості, а це можливо досягти швидко та за допомогою силових методів. Тому для популістів характерні авторитарні тенденції, пошук зовнішнього ворога, перевага особистої влади у вирішенні проблем суспільства. Реалізувати це, на думку прихильників популізму, може лише сильний і харизматичний лідер, який нібито відображає волю народу. Найбільшою небезпекою в останні десятиліття є те, що навіть лідери традиційних світових демократій все частіше готові порушувати інституційні гарантії та нехтувати правами критиків та меншин у здійсненні своїх популістських програм.

Слід підкреслити, що популісти віддають перевагу прямим формам мажоритарної демократії, вираженню думок людей шляхом опитування, референдумів та плебісцитів, а не інституційному контролю та системі

стримувань та противаг у поділі державної влади, захисту прав меншин, закладених у представницьких демократіях.

Ризик популізму полягає ще і в тому, що популісти та популістські партії спотворюють реальність, витісняють системні партії, поляризують суспільство, і це призводить до хаосу, оскільки часто вони не можуть виконати те, що пообіцяли. Негативні наслідки їхніх дій можуть відобразитися і на економічному рівні розвитку суспільства. Популісти з ультраправих партій у виборах отримали місця в парламентах Франції, Італії, Нідерландів, Австрії та Німеччини. Деякі політичні групи, які можна охарактеризувати як популістські, збільшили свою присутність у Європарламенті. Часто популісти отримують владу у тих суспільствах, які перебувають у процесі демократизації. Розчарування громадян щодо слабких або неуспішних результатів у процесі соціальних, економічних чи політичних реформ призводить до пошуку виходу, і його найчастіше пропонують популісти. Популістські політичні партії виграють на фоні суспільного невдоволення, яке пов'язане з негативними наслідками економічної та політичної трансформації. Це стосується також країн Центральної та Східної Європи, які вступили до Європейського Союзу. Для деяких із них характерний не лише підйом популізму, але й відмова від лібералізму та відкритого суспільства.

У зв'язку з цими явищами деякі автори пишуть про існування реальної небезпеки того, що Центральна Європа почне повертатися до моделі суспільства закритого типу. Зокрема, характеризуючи стан демократії в країнах Центральної Європи, Рупнік вказує на тенденції, які викликають занепокоєння та відроджують розділ Європи по лінії схід – захід, що призводить до поляризації у самому Європейському Союзі. Автор пише про країни Центральної Європи, зокрема Угорщину та Польщу, в яких політичні сили, які прийшли до влади протягом останніх кількох років, ставлять під сумнів ліберальну модель розвитку країни. Рупнік аналізує три основні аспекти: верховенство права, використання націоналізму та «культурні війни». Він наголошує, що авторитарний поворот пов'язаний зі зміною законодавства, метою якого є посилення однієї з гілок

влади за рахунок послаблення інших, обмеження незалежність ЗМІ, інститутів громадянського суспільства та опозиції, академічного середовища.

Законодавчі зміни загрожують не тільки верховенству закону, але й функціонуванню демократичної системи. Прийняті закони перешкоджають діяльності громадських організацій, чинять тиск на незалежних журналістів і обмежують функціонування ЗМІ, які критикують владу. У країнах Вишеградської групи з'являється все більше політичних суб'єктів, які ставлять під сумнів інституційну траєкторію європейської інтеграції та спільну політику ЄС щодо міграції. Жорстка критика міграційної політики Європейського Союзу є однією з головних тем, яку популістські політичні партії використовують у своїй риторичі, як в країнах Східної Європи, так у західних демократіях. Тож можливо констатувати, що однією з головних тенденцій, які деформують сучасні політичні системи і ставлять під загрозу майбутнє демократії, є прихід до влади популістів. Їх способи управління спотворюють ідею демократичного врядування і призводять до повороту в бік авторитаризму.

Що стосується позитивної сторони популізму, він привертає увагу до актуальних суспільних проблем. Коли політична система не вирішує ці проблеми через усталені демократичні канали, виборці обертаються до популістських альтернатив в надії на відповідь на свої очікування.

Отже, популізм уявляється як раціональна реакція на нездатність існуючих політичних партій представляти ключову частину виборців. За цим розумінням, зростання кількості нових політичних формувань, які заповнюють цей простір, не є само по собі проблемою для демократії. Ці партії дають голос не лише ігнорованим класам та ідеологіям, але й нехтуваним сільським регіонам, що віддалені від центральної економіки та культурних центрів. Вони також акцентують увагу на таких важливих питаннях, як боротьба з безробіттям, вирішення соціально-економічної нерівності та зменшення рівня корупції.

Однак існують думки, що зростання популістських партій не є симптомом кризи демократії, а, навпаки, може бути здоровим сигналом демократії, здатністю до мирних змін. Проте, популісти не лише виступають проти еліти, але

й претендують на її місце, що може поставити під сумнів легітимність конкуруючих політичних акторів та поняття плюралістичного суспільства.

Крім того, багато популістів розділяють «народ» та зовнішні групи, такі як іноземні громадяни, особливо іммігранти, або зовнішні політичні та економічні сили. Їхня риторика про іммігрантів чи суспільства меншин як небезпечне чи девіантне явище перетворює популізм в етнонаціоналізм. Прикладом цього є етнонаціоналістичний популізм з релігійними коріннями, що використовується в політичному дискурсі Індії.

Такий підхід до політики може стати викликом для ліберальних норм демократії. У країнах, де популісти здобувають підтримку, виборці часто представляють «неліберальні» цінності великих сегментів населення. Ці практики, якщо не мають стримуючого впливу, можуть призвести до появи «авторитарного популізму».

Через те, що багато популістів вважають себе єдиними дійсними представниками народу, вони часто пояснюють підтримку, отриману на виборах, як мандат, що дозволяє їм нехтувати або не дотримуватися інститутів, закріплених у демократичній системі конституції. Такий прямий зв'язок між популістськими лідерами та народом може виникнути проблеми з підтримкою та повагою до демократичних інститутів. Ця схильність до необмеженої влади може стати новою загрозою для демократії через проведення правових реформ для послаблення демократичних інститутів через парламентську більшість.

Основна ідея популізму, тобто гомогенне уявлення про «справжніх людей», чия воля є єдиним підґрунтям легітимності, суперечить основній ліберально-демократичній цінності - плюралізму. Плюралізм передбачає визнання того, що суспільство складається з різноманітних груп (релігійних, етнічних, економічних тощо), і кожна з цих груп може управляти відповідно до своїх інтересів та уподобань, за умови, що вони зможуть переконати достатню кількість інших приєднатися до них для утворення більшості. Цей процес переконання передбачає взаємодію між різними групами, оскільки зазвичай жодна з них не є достатньо великою, щоб керувати самостійно, і кожній потрібно зробити певні поступки іншим, щоб переконати їх приєднатися.

Багато інститутів ліберальної демократії, такі як система стримувань і противаг у законодавчому процесі та вільна преса, існують значною мірою для того, щоб стримувати тих, хто перебуває при владі, щоб інші групи ставилися до них справедливо і мали чесний шанс змагатися за владу в майбутньому. Популісти, неявно чи явно, прагнуть послабити деякі з цих норм та інститутів. У попередньому підрозділі ми з'ясували, що демократичний спад був ймовірніший під керівництвом популістів порівняно з іншими демократично обраними лідерами, причому популісти більш схильні до послаблення контролю над виконавчою владою, свободою преси та іншими громадянськими свободами. Найбільше занепокоєння викликає те, що популісти, які досягли влади, можуть завдати довгострокової шкоди ліберальній демократії, підриваючи ці норми та інститути.

Популісти також можуть завдати шкоди виборчій демократії, погіршуючи політичні норми в країні та посилюючи політичну поляризацію. Це може призвести до циклу популізму, коли популісти підбурюють тих, хто перебуває на іншому боці політичного спектру, які потім починають підтримувати власних популістських кандидатів. Це сталося в декількох країнах Латинської Америки між 1960-ми та 2010-ми роками. Навіть якщо популісти не завдали шкоди політичним інститутам країни, вони можуть огрубити політичну культуру країни і завдати шкоди її політичним нормам, на відновлення яких може знадобитися кілька виборчих циклів.

Ще одне занепокоєння щодо популістських лідерів полягає в тому, що якщо вони підірвуть систему стримувань і противаг, то ця ерозія усуне стримуючі фактори, які могли б завадити їм проводити погану політику. Ми виявили, наприклад, що деякі популістські лідери применшували значення Covid-19 під час його початкової хвилі, і що країни з популістськими лідерами мали вищі показники захворюваності та смертності, ніж країни з непопулістськими лідерами. Популістські лідери також мають досвід неефективного управління економікою, проводячи недосконалу макроекономічну політику, яка призвела до інфляції та боргових криз. Хоча ліві популісти в Латинській Америці у 1960-х та 1970-х роках несли на собі більшу

частку цих економічних зловживань, можна помітити, що такі проблеми з макроекономікою виникають і від культурних популістів.

Вплив популізму на демократію як вимірюється індексами GSoD

Індекси GSoD не вимірюють популізм, тому аналіз базується на двох наявних наборах даних, спрямованих на визначення періодів, коли популісти були при владі у багатьох країнах світу.

Перше джерело - звіт Тоні Блера (Institute for Global Change), який перераховує 46 популістських лідерів або політичних партій, що були при владі в 33 країнах світу з 1990 року [16].

Друге джерело - дослідження аналітичного центру Timbro, що підтримує принципи вільного ринку (2019). В цьому дослідженні авторитарний популізм визначається позиціонуванням партій як «істинних представників народу, які протистоять еліті», нехтуванням «конституційними принципами права» та «прагненням створення більш потужної держави». Timbro оприлюднив «Індекс авторитарного популізму», який відображає популістські партії у 33 європейських країнах з 1980 року.

Обидва набори даних були об'єднані, називаючи країну «популістською», якщо вона була визнана принаймні одним із джерел (наукова література, Інтернет-джерела та експертні опитування партійних ідеологічних позицій). Ці критерії відбору визначили 43 країни, що мали один або кілька років популістського уряду протягом періоду з 1980 по 2018 рік.

Для вивчення впливу популістських урядів на демократію, аналіз порівнює роки існування популістського уряду з роками існування непопулістського уряду в тій же вибірці країн. Усі інші країни, що були охоплені індексами GSoD, були проігноровані, оскільки джерела не мали достатньої інформації для надійної ідентифікації їх як країн, у яких були визнані або не управляли популістські уряди. Оскільки тривалість популістських урядів при владі різняться в кожній країні, аналіз розглядає середні зміни аспектів індексів GSoD на рік, порівнюючи «популістський» та «непопулістський» періоди для вибірки в 43 країнах з 1980 по 2018 рік (див. таблицю 2.2).

Таблиця 2.2 - Індекси GSoD Index у популістський та непопулістський періоди правління, 1980–2018 [17; 18]

Атрибут GSoD	Субатрибут/підкомпонент GSoD	Непопулістський період (% змін)	Популістський період (% змін)
1. Представницький уряд		1,4	-0,3
	1.1 Чисті вибори	1.4	-0.3
	1.2 Інклюзивне виборче право	0,5	0,2
	1.3 Вільні політичні партії	1.0	-0.4
	1.4 Обраний уряд	0,9	-0,4
2. Основні права		0,9	-0,4
	2.1 Доступ до правосуддя	0,7	-0,4
	2.2 Громадянські свободи	1.1	-0.8
	2.2.A: Свобода вираження поглядів	1.2	-0.9
	2.2.B: Свобода об'єднань та зібрань	1.3	-0.9
	2.2.C: Свобода віросповідання	0,6	-0,4
	2.2.D: Свобода пересування	0,6	-0,2
	2.2.E: Особиста доброчесність та безпека	0.9	-0.4
	2.3.A: Рівність соціальних груп	0,4	-0,2
	2.3.B: Базовий добробут	1.0	0.8
	2.3.C: Гендерна рівність	1.1	0.5
3. Перевірки уряду		1.1	-0.8
	3.1 Діючий парламент	1.1	-0.6
	3.2 Незалежність суддів	0,8	-0,7
	3.3 Цілісність медіа	1.2	-0.8
4. Безсторонне управління		0,6	-0,5
	4.1 Відсутність корупції	0,3	-0,1
	4.2 Передбачуване виконання	0,8	-0,8
5. Залучення до участі			
	5.1 Участь громадянського суспільства	1.3	-0.8
	5.2 Участь у виборах	-0,1	0,6
	5.3 Пряма демократія	2.6	2.1

	5.4 Місцева демократія	1.1	0.1
--	------------------------	-----	-----

Дані свідчать про те, що якість демократії зменшується під час урядів, котрі мають популістську спрямованість. Порівняння показують, що періоди правління популістських урядів впливають на 22 з 28 аспектів демократії, вимірних за індексами GSoD. Натомість періоди без популістського уряду часто характеризуються поліпшеннями. Лише шість аспектів демократії покращилися під час популістських урядів. З них тільки участь у виборах зросла, навпаки від непопулістських урядів, тоді як інші аспекти, такі як пряма демократія, інклюзивне виборче право, базовий добробут, гендерна рівність та місцева демократія, розвивалися під час обох періодів, але виявилися кращими в часи, коли владу вели непопулістські уряди.

Ці аналізи свідчать про те, що спад якості стосується обраного уряду, громадянських свобод і трьох їх підкомпонентів: свободи висловлювання, свободи об'єднань та зібрань та свободи пересування. У періоди, коли правив непопулістський уряд, середні показники GSoD для громадянських свобод, наприклад, покращувалися на 1,1% щорічно. У відміну від цього, популістський уряд був пов'язаний із щорічним зменшенням громадянських свобод на 0,8%.

Отже, індекси GSoD вказують на те, що уряди, керовані популістами, підривають демократію. Цей вплив найбільш помітний у сфері критичних громадянських свобод, які є основою засобів масової інформації, громадянського суспільства та публічної сфери. Індекси GSoD підтверджують припущення, що популісти мобілізують байдужих виборців, однак ці переваги в репрезентативності супроводжуються втратами у багатьох інших аспектах демократії.

Окрім того, індекси GSoD вказують на демократичний відкат як поетапне послаблення контролю уряду та громадянських свобод демократично обраними урядами. Це поступова, частково прихована зміна інституцій, яка виправдовується посиленням на народні виборчі мандати, більшість рішень та закони. Часто вона спричинена навмисним демонтажем механізмів підзвітності. Інші форми демократичної ерозії, як правило, не виникають з такими явними

намірами. Низький рівень державної підтримки демократії пов'язаний з підвищеною ймовірністю відступу. Спад підтримки може бути наслідком слабкої діяльності уряду, економічної кризи чи політичних конфліктів, що підривають довіру до демократичних інститутів. Дані GSoD показують, що популістські президенти та уряди, як правило, роблять демократичний відкат більш ймовірним і розміри цього відкату зростають.

Періоди відкату зазвичай розпочинаються ще до інавгурації популістських урядів, проте це не означає, що популістські кандидати не мали впливу до початку відкату. Навпаки, дослідження підтверджують, що такі кандидати сприяли політичній поляризації суспільства ще до приходу до влади.

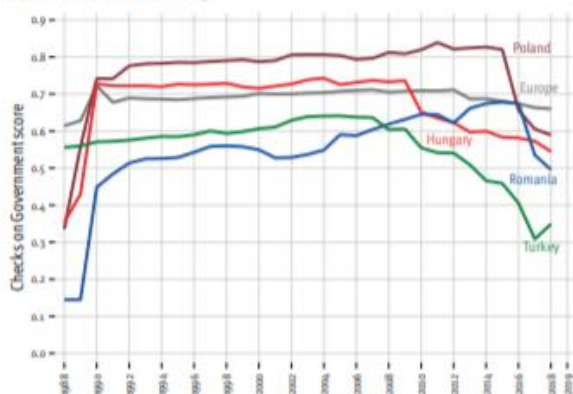
На основі індексів GSoD у світі станом на 2021 рік (10% від загального числа демократій) перебуває в стані демократичного відкату 10 країн. Найбільш складні ситуації спостерігаються в Угорщині, Польщі, Румунії, Сербії та Туреччині. Також відкат спостерігається у країнах, таких як Індія, Філіппіни та Україна. У Нікарагуа (з 2006 року) та Пакистані (з 2014 року) відкат був настільки серйозним, що привів до регресу в гібридність (частковий злам демократії), тоді як відкат у Венесуелі в 2017 році призвів до повного демократичного розриву. Усі ці 10 країн, як правило, характеризуються аналітиками як ті, де на владу прийшли популістські уряди або лідери, що стоять праворуч або ліворуч від політичного спектру (табл. 2.3, рис. 2.6).

Таблиця 2.3 - Епізоди демократичного відкату в наборі даних GSoD [17]

Рівні демократичного відкату			
Помірний	Важкий	Важкий, що призвів до демократичного зриву	
		Частковий демократичний злам Від демократії до гібридного режиму	Повний демократичний злам Від демократії до недемократії

Індія 2006–2018 Філіппіни 2015–2018 Україна 2010–2018	Угорщина 2006–2018 Польща 2013–2018 Румунія 2017–2018 Сербія 2010–2018 Туреччина 2008–2018	Нікарагуа 2006–2018 Пакистан 2014–2018 Венесуела 1999–2010 Регресовано до гібридного режиму в 2008 році	Венесуела З гібридного режиму перейшла на недемократію в 2017 році
---	--	--	---

Checks on Government in East-Central European countries and Turkey

Backsliding in Venezuela

Рисунок 2.6 - Перевірки державного управління у Східно-Центральній Європі країн та Туреччини та демократичний відкат у Венесуелі [17]

2.3 Стратегія проти популізму

У 2021 році спостерігалась така тенденція, що опозиційні партії перемагали популістських лідерів, не звертаючи уваги на їх часто суттєві ідеологічні відмінності та зосереджуючи свої кампанії на висвітленні недоліків популістських лідерів. Іноді така координація була явною, коли партії створювали єдиний фронт, або неявною, коли вони балотувалися окремо, але домовлялися про обмеження критики одне одного та зосередження на популістському лідері. Такий сценарій був успішним для усунення популістських лідерів у Болгарії, Чехії та Ізраїлі у 2021 році.

Друга частина стратегії проти популізму стосувалася того, як, після перемоги над популістським лідером, опозиційні партії можуть створити стійкий коаліційний уряд. Це буде складним завданням, оскільки опозиція з популістами

має різну ідеологічну спрямованість, оскільки вони часто виштовхують людей з усього політичного спектру.

Постпопулістські коаліції можуть досягти стабільності, обмеживши порядок денний свого правління, зосередившись на зміцненні системи стримувань і противаг, щоб запобігти закріпленню майбутніх популістських лідерів, і обмеживши решту порядку денного питаннями, в яких вони можуть знайти компроміс.

І хоча опозиційні партії та правлячі коаліції намагалися виконати цей план в 2022 році, це відбувалося змішаним успіхом. Опозиційні партії як в Угорщині, так і в Словенії координували свої зусилля проти популістських лідерів, але вдалося досягти успіху лише в Словенії. А постпопулістські коаліції в Болгарії та Ізраїлі, прийшовши до влади, не змогли сфокусувати свої програми і розпалися через внутрішні розбіжності [3].

Угорська опозиція однією з перших за останні роки взяла на озброєння цю стратегію, сформувавши єдиний фронт, який успішно виступив на місцевих виборах в останні роки. Але загальнонаціональні вибори стали для них викликом, оскільки культурно-популістський прем'єр-міністр Віктор Орбан популярний майже скрізь за межами Будапешта. Орбан випереджав опозицію в опитуваннях протягом більшої частини року, що передувало виборам, і переміг навіть з більшим відривом, ніж очікувалося.

Але в Словенії опозиційні партії перемогли культурного популіста Яншу. Вони досягли успіху завдяки як явній, так і неявній координації. Чотири опозиційні партії домовилися виступити проти нього єдиним фронтом. Потім популярний колишній міністр фінансів Роберт Голоб створив власну партію - Рух Свободи - і вступив у гонку пізніше. Хоча Голоб отримав підтримку від об'єднаної опозиції, опитування показували, що його партія має найбільші шанси на перемогу над партією Янши, і вони не нападали на нього. Усі зосередили свої кампанії на перемозі над Яншею [3].

Постпопулістські уряди Болгарії та Ізраїлю розпалися, коли вони не змогли виконати ті програми, які вони собі поставили перед собою, прийшовши до влади. Новий болгарський уряд на чолі з Кирилом Петковим, який отримав

освіту в Гарварді, зосередився на боротьбі з системною корупцією в країні. Хоча Петков дотримався своєї обіцянки боротися з корупцією, його прагнення в боротьбі зайшло надто далеко для деяких його партнерів по коаліції.

Зрештою, уряд розпався через розбіжності щодо бюджету та вступу Північної Македонії до Європейського Союзу. Але він був підірваний тим, що деякі з його ключових членів не змогли довести до кінця те, що повинно було стати його основним завданням: боротьбу з корупцією. У жовтні 2022 року відбулися нові вибори, але вони не дали переконливих результатів. Парламент зараз очолює його найстарший член, який неохоче погодився виконувати обов'язки спікера після трьох днів безрезультатних виборів керівництва.

Після четвертих виборів за три роки у 2021 році в Ізраїлі антинетаньяхуські партії сформували найбільш ідеологічно різноманітну коаліцію в історії країни, включаючи вперше арабські партії до якої вперше увійшли арабські партії. Але коаліція була слабкою, маючи лише переважну більшість у 61 місце в 120-місцевому Кнесеті. Це означало, що якщо хоча б один депутат вийде з коаліції, вона більше не матиме більшості [3].

Хоча уряд досягнув певних початкових успіхів, він спіткнувся об низку проблем, зокрема, не зміг ухвалити законопроект, який зазвичай є формальністю, про поширення дії основних ізраїльських законів на поселення на Західному березі річки Йордан, а також не зміг вирішити розбіжності щодо застосування релігійного законодавства. Зокрема, уряд також не зміг довести до кінця законопроект про введення обмежень на термін перебування на посаді прем'єр-міністра, що допомогло б запобігти закріпленню популістських лідерів.

Ці випадки підкреслюють складнощі утримання уряду після заміни популістського лідера, який був при владі протягом багатьох років. Але вони також підтверджують пункт: з такими крихкими коаліціями важливо акцентувати увагу на питаннях, де партії досягають згоди. Оскільки вони погоджуються з важливістю запобігання популістським захопленням влади у майбутньому, інституційні реформи для стримування лідерів повинні бути на першому місці порядку денного. І коли існують сфери, в яких є суттєва згода - наприклад, важливість боротьби з корупцією в Болгарії, - дуже важливо, щоб

сторони зосередилися на діях у тих сферах, де вони можуть досягти згоди. Якщо вони зможуть досягти успіху на ранній стадії, вони зможуть розвинути цей успіх пізніше. Якщо ж ні, вони можуть поставити під загрозу стабільність уряду.

Хоча науковці й рекомендують зосереджуватися на недоліках популістського лідера під час протистояння йому, така негативна кампанія створює проблему, коли доводиться змагатися зі сильним популістським опонентом. Сила популістського опонента полягає в тому, що він просуває ідеї, якими чинна влада недостатньо займалася. Популісти стверджують, що їхні ідеї мають суспільну підтримку, що вони представляють мовчазну більшість, і що існує змова мовчання з метою приховати їхні ідеї, які не схвалює еліта. Зосередження на негативній кампанії може створити враження, що ці побоювання применшуються, і зіграти на руку популістському опоненту. Також ризиковано зосереджуватися на більш абстрактних занепокоєннях, як-от загрозі, яку популістські опоненти можуть становити для демократичних норм, оскільки вони ще не мали можливості керувати, – виборці можуть бути схильні повірити, що вони будуть більш поміркованими в уряді, ніж на виборчій кампанії.

Натомість основні партії мають розробити суттєву програму, яка б містила ґрунтовні контраргументи до позицій популістів. Вони не можуть ухилитися від проблем, на які вказують популісти, і якщо вони є чинною владою, основні партії повинні чітко пояснити, як вони працювали над вирішенням цих проблем і як вони можуть розширити свої зусилля в цьому напрямку. Загалом, виборці мають знати, за що виступають основні партії. Вони знають, за що виступають популісти, і якщо основні партії не запропонують чіткої програми на майбутнє країни, виборці можуть ризикнути з візією популістів.

Культурно-популістські партії Європи зосереджуються переважно на питаннях міграції та втручання ЄС у національний суверенітет. Хоча в більшій частині Європи в 2022 році ці питання не були особливо значущими, в Швеції міграція була одним із головних пунктів порядку денного.

За останні кілька років у Швеції спостерігається різке зростання кількості смертей від стрільби з вогнепальної зброї, переважно у громадах з високою часткою іммігрантів. Це зіграло на руку культурно-популістським «Шведським

демократам», які вийшли з виборів 2022 року другою за величиною партією Швеції з найкращим результатом у своїй історії.

Порушуючи виборчі норми, які наклали табу на співпрацю зі «Шведськими демократами», правоцентристська Поміркована партія сформувала з ними передвиборчу коаліцію, і обидві партії зосередили свої кампанії на зростанні злочинності. Соціал-демократи, які перебувають при владі з 2014 року, зосередилися на негативній кампанії проти Поміркованої партії та «Шведських демократів», звинувативши перших у згоді на «синьо-коричневу» коаліцію (коричневий колір стосується фашизму). Але це прозвучало непереконливо, оскільки соціал-демократи були при владі як тоді, коли хвилі напливу шукачів притулку розпочалися в 2015–2016 роках, так і протягом останніх кількох років, коли проблема злочинності зросла. Хоча соціал-демократи збільшили свою частку голосів порівняно з 2018 роком, інші партії лівого блоку втратили голоси, і зрештою правий блок здобув незначну парламентську більшість [3].

Міграція не була особливо актуальною проблемою в Італії, але, тим не менш, партія «Брати Італії» (FdI) Джорджії Мелоні, партія з корінням в італійському повоєнному неофашистському русі, отримала найвищу частку голосів - трохи більше 26%. Хоча це був найкращий результат партії в історії, Мелоні не вдалося розширити підтримку правого блоку - вона переважно перетягнула виборців від інших праворадикальних партій до своєї. Також їй сприяло те, що вона була головною опозицією до попереднього технократичного уряду на чолі з Маріо Драгі. Італійські виборці мають багату історію протестного голосування, підтримуючи популістів різних ідеологій (або їх відсутність), включаючи Сільвіо Берлусконі, Рух п'яти зірок і Маттео Сальвіні. Мелоні – остання бенефіціарка цього антисистемного настрою.

Але значною мірою успіх правих сил обумовлений провалом лівих. Лівим не вистачало як єдності, так і послідовності у своїх меседжах. У той час як правий блок FdI Мелоні, Legi Сальвіні та Forza Italia Берлусконі протягом року перед виборами постійно отримували підтримку понад 40% виборців, лівий блок на чолі з Демократичною партією постійно набирала близько 20%. Але до лівого блоку

не входили дві партії, які разом набрали понад 20% голосів: популістський Рух п'яти зірок і центристський *Azione – Italia Viva*. Якби ці партії змогли об'єднатися, вони, найімовірніше, перемогли б правий блок. Демократична партія також зазнала труднощів, оскільки виборці відчували, що вона не представляє собою нічого особливого і зосереджується на негативній кампанії проти правих. Єдиною партією на лівому фланзі, яка показала кращий результат, ніж очіувалося, був Рух п'яти зірок, який ґрунтувався на чіткій платформі більшої допомоги бідним, що знайшло відгук на збіднілому півдні [3].

Роз'єднаність також виявилася значною слабкістю для партій лівого блоку в Ізраїлі, особливо порівняно з правим блоком Нетаньяху. Як і в інших країнах з пропорційним представництвом, об'єднання партій перед виборами є важливим, оскільки в Ізраїлі існує виборчий поріг у 3,25%, і будь-який відсоток голосів нижче цього не дає жодних місць. Існувало занепокоєння, що без об'єднання кілька арабських партій і ліві партії «Праця» та «Мерец» не подолають поріг.

Проте лідер блоку та прем'єр-міністр Яір Лапід не зміг здійснити цих об'єднань, при цьому «Балад» балотувався окремо від арабських партій, а «Праця» - окремо від «Мерец». Щоб бути справедливим до Лапіда, його власна партія виступила дуже добре, і це були дуже важкі коаліції: ідеологія арабських партій варіювалася від ісламістської до майже комуністичної, а лідер «Праці» Мерав Міхаелі відхилила пропозиції об'єднатися з «Мерец». Але Нетаньяху зміг об'єднати дві ультраправі партії, «Єврейську силу» Ітамара Бен-Гвіра та «Релігійний сіонізм» Бецалеля Смотріча, створивши правий блок з кількома іншими релігійними партіями, якому майже гарантовано отримати більшість.

Ці (не)коаліційні формування виявилися вирішальними. Коаліція Нетаньяху отримала 64 місця – краще, ніж очіувалося, багато в чому завдяки сильному виступу альянсу «Єврейська сила-Релігійний сіонізм», який отримав 14 місць. Причина їхнього успіху полягає в тому, що і «Балад», і «Мерец» не подолали електоральний поріг (у випадку «Мерец» лише на 4 тисячі голосів зі 4,8 мільйонів, що було подано), що коштувало лівому блоку шести місць, які вони б отримали, подолавши цей поріг. Якби це сталося, результати були б схожими з попередніми виборами, де жоден блок не отримав більшості місць.

Дійсно, частки голосів за партії лівого та правого блоків були подібними до тих, що спостерігалися на попередніх виборах. Натомість, оскільки лідер центристської партії «Синьо-білий» Бенні Ганц відмовився створювати центристську коаліцію єдності з Нетаньяху, коаліція партії Нетаньяху «Лікуд», релігійних партій «ШАС» і «Об'єднане Тора Іудаїзму» та ультраправого альянсу «Єврейська сила-Релігійний сіонізм» стане найправішою коаліцією в історії Ізраїлю [3].

2.4 Постпопулістська стратегія

Популістські лідери, як правило, перебувають при владі довше, ніж не-популісти, і руйнують демократичні системи збалансування влади. Але ще одна проблема з популістськими лідерами полягає в тому, що, оскільки вони є особливо роз'єднаними та схильними до поляризації політичної системи, вони, як правило, провокують популістську реакцію, яка може призвести до переходу між ліво- і право-популістами, що може перерости в автократію. Досвід Латинської Америки з 1960-х по 2000-ті роки демонструє це, коли пероністських ліво-популістів усували від влади право-популісти й автократи, яких самих замінила «Рожева хвиля» ліво-популістів, таких як Уго Чавес і Кіршнери.

Як країни можуть покінчити з владою популізму та стабілізувати свої політичні системи в довгостроковій перспективі? По-перше, важливо, щоб помірні політики, які балотуються з того ж боку політичного спектра, що й минулі популісти, демонстрували відмінності в стилі й фокусі. Вони повинні пом'якшити роз'єднану риторичку та позбутися змовницького мислення. Популісти уникають сутності й ведуть негативні кампанії, зосереджені на своїх ворогах, шкоді, який вони завдали, і обговорюють лише туманні загальні уявлення про те, що вони зробили б самі. Пост-популісти повинні змінити це, розробляючи та зосереджуючись на перспективній програмі політики. Вони повинні бути чутливими до напрямку, в якому рухається країна, і просувати політику, яка відповідає та сприяє розвитку еволюційних цінностей.

У тій мірі, в якій популісти дають конкретні політичні ідеї, вони часто бувають екстремальними (націоналізація промисловості, заборона імміграції). Це підсилює поляризацію, створюючи потенціал для популістського циклу. Пост-популісти також повинні показати, що вони є протилежністю популістів у цьому, що вони готові помірковано йти на компроміс з політичними опонентами, якщо впровадження їхніх політичних ідей стає занадто суперечливим. З цією метою важливо буде включати до уряду поміркованих політиків, а можливо, навіть членів опозиційної партії. Найголовнішим пріоритетом для пост-популістських лідерів є спроба відновити норму, що політика – це дебати між рівними, які мають різні, але легітимні бачення для країни.

Розглянемо різні моделі реалізації постпопулістської стратегії.

Зростання постпопулістських лівих сил в Латинській Америці

Останні кілька років були важкими для Латинської Америки, адже регіон зіткнувся з важкими наслідками COVID-19 та пост-ковідними економічними труднощами. Влада зазнала невдач, програвши останні 13 демократичних виборів. Однак, на відміну від очікувань у таких ситуаціях, виборці не обирають радикальних кандидатів. Часто вони обирають більш поміркованих претендентів, здебільшого лівоцентристського спрямування.

Покоління нових лівоцентристських президентів зосередило свої передвиборні кампанії на соціально-прогресивних ідеях і виразно відійшло від риторики популістів попереднього покоління. В результаті в Латинській Америці зараз найменша кількість популістських лідерів з 1990 року. Проте кількість лівоцентристських лідерів, в регіоні відомому своєю історією лівих лідерів, наближається до рекордного показника. На початку 2023 року лівоцентристські президенти очолюють усі країни Південної Америки, крім трьох.

Хоча представники нового покоління лівоцентристських кандидатів часто й не протистоять прямим популістським викликам, їм довелося заочно змагатися з попередньою генерацією популістів «Рожевої хвилі», таких як Чавес, Ево Моралес та Кіршнери. Їхні опоненти намагалися пов'язати їх як за сутністю, так і особисто з цими популістами.

Однак виборці не сприйняли ці звинувачення, оскільки нові кандидати дистанціювалися від минулих популістів. Поточні радикально-ліві уряди, як-от у Кубі, Нікарагуа та Венесуелі, також суттєво відрізняються за тоном і змістом від своїх попередників. Нові лідери виключили Мадуро та Ортегу з прогресивних зустрічей. Вони відмовилися від роз'єднанного стилю спілкування і зосередженості на американському імперіалізмі та міжнародних організаціях, характерних для їхніх популістичних попередників.

Замість того, щоб підкреслювати незадоволення міжнародними організаціями та багатонаціональними корпораціями, нові лівоцентристські президенти Латинської Америки зосереджуються на розробці прогресивного бачення політики, що відповідає останнім національним тенденціям. Подібно до популістів, нові лідери звертають увагу на нерівність та соціальні проблеми, які вона спричинила. Але замість того, щоб використовувати це для нападів на транснаціональні корпорації та просувати націоналізацію промисловості, вони закликають до розширення соціальних прав на житло та медичне обслуговування. Також вони більше уваги приділяють питанням гендеру та ЛГБТ, ніж їхні популістські попередники, які залишалися замкнутими та мало цікавилися такими соціальними питаннями. Хоча більшість Латинської Америки залишається консервативною в соціальних питаннях, декілька з цих нових лідерів завоювали прихильність молоді прогресивними позиціями щодо прав жінок, ЛГБТ та зміни клімату.

Хоча нові ліві лідери Латинської Америки значно поміркованіші за своїх попередників, їхні амбіції стримують низькі рейтинги, виборчі поразки та обмеження парламентського впливу. В багатьох країнах регіону президенти обираються напряму народом, але для реалізації їхньої політичної програми потрібна співпраця законодавчої влади. У кількох випадках правлячі партії не контролюють парламент або швидко його втрачають після виграшу виборів. Президенти також зазнають невдач на місцевих виборах та референдумах.

Президент Чилі Габріель Борік обіцяв змінити конституцію епохи Піночета, але його проєкт, який він підтримував, був відхилений на загальнонаціональному референдумі (38% «за», 62% «проти») через страх

перед надмірно широкими соціальними правами, гарантованими документом. Проте бажання змін у конституції залишилося високим, і Борік, реагуючи на вимогу поміркованості, замінив п'ятьох лівих членів свого кабінету центристами [3].

Після поразки на президентських виборах 2018 року Густаво Петро з Колумбії переміг у 2022 році, зсунувшись до центру та призначивши різноманітний за ідеологіями уряд, включаючи міністра фінансів з ринковою орієнтацією та освітою в США, а також консервативного міністра закордонних справ.

Найбільше уваги в Латинській Америці у 2022 році було прикуто до виборів у Бразилії, де лівий кандидат Луїз Інасіо Лула да Сілва (Лула) переміг із незначною перевагою (менше ніж 2%) над культурним популістом, чинним президентом Жаїром Болсонару. Лула раніше вже був президентом Бразилії з 2003 по 2010 рік, прийшовши до влади під час «Рожевої хвилі». Проте Лула завжди був більш прагматичним, ніж ліві популісти. Він уникав їхньої жорсткої риторики та зосереджувався на створенні нових соціальних програм для бідних (включаючи неймовірно популярну Bolsa Familia) та підвищенні привабливості Бразилії для іноземних інвестицій. Високий показник Болсонару в першому турі змусив Лулу додатково посунутися до центру. Подібно до багатьох інших нових лівоцентристських лідерів Латинської Америки, він зіткнувся з конгресом, контрольованим опозиційними партіями, що обмежує його можливості просувати ідеологічну програму [3].

Водночас є деякі побоювання, що поміркованість у латиноамериканській політиці може бути тимчасовою. В багатьох з цих країн спостерігалися високі показники смертності під час COVID-19 та економічні труднощі після пандемії. Цю ситуацію посилили дефіцит палива та продовольства в 2022 році. Підтримка більшості нових лівоцентристських лідерів залишається невисокою, і вони стануть вразливими, якщо економіка їхніх країн продовжуватиме зазнавати труднощів. Наприкінці 2022 року вже один із цих лідерів втратив владу внаслідок внутрішніх напруг. Президент Перу Педро Кастільйо, не здобувши значної підтримки громадськості, був усунутий від влади після місяців

конфлікту з законодавчою владою, який завершився його невдалою спробою розпустити конгрес і керувати за надзвичайним указом.

У довгостроковій перспективі також викликає занепокоєння те, як соціальні медіа сприяють популістам і підживлюють поляризацію. Раніше маловідомий, Болсонару став відомим завдяки соціальним мережам, які дозволили йому обійти традиційні ЗМІ та здобути прихильників через опосередковану комунікацію. Бразильська політика стала набагато більш поляризованою, кожна сторона використовує соціальні мережі для просування радикальних заяв про своїх опонентів. Цей виборчий цикл у Бразилії був найжорстокішим за останній час, а політично вмотивовані конфлікти забрали життя десятків цивільних осіб і політиків. І Болсонару навряд чи піде; його незначний програш і сильна відданість мільйонів прихильників гарантують, що він залишиться головним гравцем у правій бразильській політиці в найближчому майбутньому.

Історія популізму останніх десятиліть демонструє, що поляризація має ефект лебідки: кожна сторона посилює реакцію на будь-що, що сприймається як провокація з боку іншої. У добу соціальних мереж це ще критичніше, оскільки зростає кількість людей із широкою аудиторією, а політичні гравці з метою самореклами часто шукають найбільш запальних історій та радикальних формулювань. Сьогоднішня комунікація менш опосередкована, а політичним лідерам може бути важко утримувати своїх прихильників.

Попри відсутність швидких рішень, нові лівоцентристи мають інструменти: поміркованість у власній риториці, вимоги такої ж поведінки від послідовників, критичне ставлення до розпалювачів конфлікту. Лише змінивши стиль спілкування й політичної боротьби, можна сподіватися подолати розкол і гарантувати стабільність Латинської Америки.

Продовжена стійкість до популізму в Сполучених Штатах

Хоча Трамп не балотувався на жодних виборах, він активно втручався у проміжні вибори до Конгресу США. Він продовжував їздити країною, проводити мітинги та підтримував багатьох кандидатів на республіканських праймеріз, які

фактично були зобов'язані йому вірністю, віддаючи перевагу їм, а не поміркованим конкурентам, навіть у багатьох коливних штатах та округах.

Однак американська громадськість рішуче відкинула його та обраних ним кандидатів. Хоча результати для Республіканської партії загалом були невтішними – вони втратили контроль над Сенатом і здобули лише мінімальну більшість у Палаті представників, для трампістських кандидатів вони були особливо поганими. Вони програли майже всі змагання в коливних штатах та округах, де балотувалися, і значно поступалися поміркованим республіканцям, які балотувалися на інші посади в тих самих штатах та округах. Проміжні вибори в США стали вирішальним відкиданням трампізму та гучною перемогою за неупередженість проведення виборів.

Партія чинного президента майже завжди втрачає місця на проміжних виборах, і ці вибори часто стають катастрофічними для глави Білого дому. З огляду на економічні показники, найвищу за останні 40 років інфляцію, втрати демократів мали б бути особливо відчутними в цьому виборчому циклі. Проте було кілька моментів, які потенційно працювали на їхню користь. Одним з них було рішення Верховного Суду про скасування конституційного захисту права на аборт, що дозволило демократам балотуватися на популярних позиціях на підтримку абортів. Іншим чинником було те, що в багатьох штатах і округах, які вагалися, республіканці висунули кандидатів-трампістів, які продовжували зосереджуватися на програші Трампа на виборах 2020 року і займали екстремістські позиції щодо абортів.

Проміжні вибори в США стали катастрофою для трампістів, які програли битву поміркованим однопартійцям та демократам. Ця поразка особливо яскрава на тлі перемог поміркованих республіканців у ключових штатах, як-от Нью-Йорк та Флорида. Трампісти зазнали нищівних поразок у коливних штатах та округах.

На початку виборчого циклу експерти відзначали сім коливних округів на виборах до Палати представників, де трампісти здобули перемогу над поміркованими республіканцями на праймеріз. Усі сім округів перейшли до демократів. Трампісти програли губернаторські перегони в Аризоні, Мічигані та

Пенсильванії і зазнали невдач у потенційно переможних сенатських гонках в Аризоні та Нью-Гемпширі. Навіть у переважно республіканських штатах трампісти зазнали нищівного падіння порівняно з поміркованими однопартійцями: кандидат до Сенату від трампістів JD Vance з Огайо здобув перемогу лише з перевагою у сім пунктів, тоді як поміркований республіканець губернатор Майк ДеВайн переміг на 26 пунктів. Республіканці здобули перемогу в шести з дев'яти округів у Палаті представників в Аризоні, причому помірковані кандидати в середньому отримали на 50 000 більше голосів, ніж лояльна прихильниця Трампа та телезірка, кандидатка на посаду губернатора Карі Лейк, у кожному окрузі [3].

На відміну від Швеції чи Італії, багато кандидатів на проміжних виборах у США продовжували зосереджуватися на безпідставних звинуваченнях у фальсифікації виборів 2020 року та обіцяли, що на своїх посадах перешкодять подібним «програшам». І схоже, виборці здатні розрізнити тих, хто досі прагне скасувати результати 2020 року, і тих, хто відмовився від подібних намірів, особливо це стосується посад на рівні штатів, пов'язаних із проведенням виборів.

Терміни проведення виборів у США визначаються законодавчими органами штатів, а наглядають за цими виборами адміністратори штатів, багато з яких обираються прямим голосуванням. Трампісти агресивно націлювалися на ці посади. Але вони програли всі перегони в коливних штатах на посаду головного виборчого чиновника, і виграли лише 14 з 94 виборчих офісів по всій країні.

Проміжні вибори в США поставили під питання майбутнє культурного популізму в Республіканській партії. Хоча Трамп знову балотується в президенти 2024 року, він зустрічає внутрішній опір. Багато республіканців вважають його тягарем для партії та звинувачують у невдалих результатах проміжних виборів. Він також стикається зі значною конкуренцією в праймеріз, зокрема від губернатора Флориди Рона ДеСантіса, який нещодавно переобрався з рекордною перевагою.

Проте, навіть якщо Трамп програє, культурний популізм з високою ймовірністю залишиться впливовим у Республіканській партії. Губернатор

ДеСантіс, наприклад, підписав суперечливий законопроект, що стосується питань ЛГБТ та освіти. Деякі аналітики називають його «американським Орбаном», порівнюючи з прем'єр-міністром Угорщини Віктором Орбаном за схожі погляди на суспільство та готовність провокувати розбіжності, але з вищою політичною майстерністю.

Поки що зарано робити остаточні висновки про те, чи 2024 рік зведеться до змагання між Трампом і ДеСантісом. Можливе виникнення інших сильних претендентів у праймеріз зачепить розклад сил і може значно змінити ландшафт республіканської гонки.

Небезпеки економічного популізму на прикладі Шрі-Ланки

Яскравим прикладом політичної непродуманості популістів стала пандемія COVID-19, під час якої країни з такими лідерами демонстрували вищі показники захворюваності та смертності. Минулого року економічний провал спровокував кризу вартості життя у Шрі-Ланці, що повалила президента Готабаю Раджапаксу.

Історично склалося, що макроекономічні проблеми переважно виникали за правління ліво-популістів Латинської Америки, які знижували процентні ставки та збільшували державні витрати для стимулювання зайнятості. Це врешті-решт призводило до інфляції та боргової кризи, сприяючи обранню право-популістів та авторитарних лідерів. У багатьох країнах це запустило цикл популізму, з якого вони лише недавно почали виходити.

Але в останні кілька років культурні популісти також опинилися в халепі через свою економічну політику. На відміну від правих неоліберальних популістів Латинської Америки 1990-х років, які прийшли до влади на обіцянках викоринити корупцію та вирішити макроекономічні проблеми, спричинені їхніми лівими популістськими попередниками, багато культурних популістів менше керуються ідеологією вільного ринку і мають націоналістичну концепцію економіки. Вони були готові до дій, що суперечать неоліберальному консенсусу, таких як втручання на ринках з метою вивести контроль над стратегічними секторами в іноземних компаній і нападки на незалежність центральних банків.

Шрі-Ланка пережила економічну кризу у 2022 році, яка була спричинена надмірним стимулюванням будівельного сектору. Це почалося ще на початку 2010-х років, коли президентом був старший брат Готабая Раджапакса, культурний популіст Махінда Раджапакса. Він мав великий дефіцит торгового балансу і реалізовував кілька марнославних будівельних проектів, включаючи порти і стадіони для гри в крикет, які навряд чи будуть використані. Такі великі витрати і брак доходів призвели до непідйомного боргового навантаження.

Боргова ситуація значно погіршилася після приходу до влади Готабая Раджапакса у 2019 році, а золотовалютні резерви країни скоротилися. По-перше, Covid-19 знищив туристичну галузь, позбавивши країну основного джерела іноземних доходів. По-друге, він ініціював низку незабезпечених скорочень податків. По-третє, частково намагаючись зберегти валютні резерви, у травні 2021 року він різко зупинив імпорт синтетичних добрив. Хоча у своїй передвиборчій кампанії 2019 року він пообіцяв поступово відмовитися від синтетичних добрив протягом 10 років з міркувань охорони здоров'я, він перемістив це питання на порядок денний через спіралеподібну боргову проблему та брак валютних резервів для її вирішення.

Сільськогосподарські фахівці попереджали, що врожайність у країні різко впаде. Так і сталося. Врожайність рису впала на 30%, через що Шрі-Ланці вперше довелося імпортувати рис. Ця політика погіршила проблему з іноземною валютою, оскільки призвела до того, що врожайність чаю - одного з основних експортних товарів країни - впала до найнижчого рівня за останні 20 років. Коли Шрі-Ланка оголосила дефолт за своїм боргом у травні 2022 року, це була чи не найбільша проблема, з якою зіткнулася країна; інфляція зросла до 80%, ціна на молоко потроїлася, і мільйони людей були змушені отримувати тимчасову продовольчу допомогу. Це викликало протести, які врешті-решт дійшли до президентського комплексу. Готабая Раджапакса подав у відставку і втік з країни в липні 2022 року [3].

Оскільки у світі відбувається, мабуть, найбільша криза за останні десятиріччя, популізм може швидко розповсюджуватися, спричиняючи ще більшу нестабільність та розкол у суспільстві. Зважаючи на актуальність загрози

популізму сьогодні, важливо визначити можливі шляхи протидії цьому явищу. Очевидно, що повністю усунути його неможливо, оскільки популізм вже давно є складовою частиною політики.

Для ефективного переконання українців у важливості уникання популізму ми розробили ряд рекомендацій:

1. Розвивати критичне мислення.
2. Адаптувати аргументи під конкретні цільові аудиторії, розробляючи різні повідомлення для кожної з них, що відзначали б вигоди для різної аудиторії.
3. Пропонувати альтернативи популізму, наголошуючи на реалістичних способах вирішення соціальних проблем.
4. Оберігати від надмірно емоційно забарвленої риторики, користуючись раціональними аргументами і фактами відповідно до ситуації.
5. Виділяти більше ресурсів на протидію популізму в окремих сферах, оскільки переконати у відмові від одних популістських поглядів може бути простіше, ніж від інших.

Політики завжди реагують на вимоги громадян, тому для зміни популістичного настрою потрібно переглянути самі ці вимоги. Бажання громадян знайти прості рішення для складних проблем або швидко знайти «винних» політиків, відповідальних за ці проблеми, змушує політиків ухилятися від популізму.

Щоб змінити цю тенденцію, важливо підвищити рівень політичної культури. Це можна зробити, змінивши систему освіти, наприклад, внесенням змін до навчальних програм або використанням досвіду інших країн для інформаційних кампаній. Також варто проводити заходи з інформаційно-психологічної безпеки, щоб розвивати стійкість до різних впливів, вміння раціонально відбирати та критично оцінювати інформацію. Експерти з популізму прийшли до висновку, що люди з розвиненим критичним мисленням менш схильні підтримувати популістські уявлення, оскільки вони розуміють, що наслідки популістської політики можуть бути негативними в довгостроковій перспективі.

Висновки до другого розділу

Кількість популістських лідерів при владі знизилася до найнижчого рівня за останні 20 років. Це значною мірою пов'язано з поміркованою тенденцією в Латинській Америці, де лівоцентристські лідери прийшли до влади, пообіцявши прогресивні реформи та відмову від поляризаційної риторики і політики лівих популістів регіону.

Проте культурні популісти здобули кілька перемог на виборах і залишаються готовими до успіху по всій Європі, якщо їхні ключові питання стануть актуальними. Лівоцентристські лідери в Латинській Америці досягли успіху, тому що вони мають прогресивне бачення майбутнього. Провладні партії в Європі повинні прагнути переконати виборців у тому ж самому.

Ще одним серйозним викликом у майбутньому буде стримування популізму в країнах, де він має свою історію. Одностороннє риторичне роззброєння може здатися ризикованим, але, як ми бачили в Південній Америці та США, виборці втомлюються від риторичних надмірностей і повертаються до політиків, які звучать скромніше і пропонують прогресивне, центристське бачення. Якщо провідні політики зможуть встояти перед цією спокусою і показати, що вони зосереджені на вирішенні проблем, які стоять перед країною, вони зможуть зменшити готовність громадськості ризикувати, довіряючи популістам.

РОЗДІЛ 3

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОПУЛІЗМУ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ

3.1 Популістські лозунги у виборчій кампанії 2022 року в Угорщині

Підвищення популярності популістських гасел свідчить про поступове втрачання привабливості ліберальних та постліберальних рішень у сферах політики, економіки та культури, особливо в ідеологічному аспекті. Міжнародний досвід свідчить про те, що популістичні рухи набувають сили в періоди, коли країни переживають значні зміни в своїй історії. Під час гострих соціально-економічних турбулентностей, особливо коли старі уявлення руйнуються, а нові ще не визначені чітко, на політичну арену виходять популістські лідери, що пропонують швидкі та прості рішення. Базуючись на простому уявленні про оточуючий світ та спрощених причино-наслідкових зв'язках у суспільстві, популізм пропонує легкі, інколи радикальні методи вирішення складних проблем. Це виглядає привабливою альтернативою у розв'язанні соціально-економічних проблем, проте аналіз популізму показує, що це лише засіб досягнення та збереження влади протягом можливо найбільшого періоду. Таким чином, популізм, як було продемонстровано на прикладі виборів в Угорщині у 2022 році, ілюструє практичні аспекти цього явища та супроводжує крах цінностей постлібералізму.

Популізм продовжує бути актуальним явищем у соціально-політичному житті багатьох країн світу. На відміну від традиційних ідеологічних систем, він визначається особливостями різних національних політичних культур та конкретних умов соціально-економічного та політичного життя кожної країни. Популізм виявляється в політичному просторі «старих» демократій, особливо в країнах з обмеженим досвідом роботи демократичних інститутів. Виникнення та поширення впливу популізму залежать від загострення соціально-економічних

проблем. Один з ключових факторів, що сприяє появі та росту впливу популістів, - це неспроможність політичного естаблішменту, включаючи демократичний естаблішмент, ефективно реагувати на нові виклики та труднощі.

Популізм може бути розглянутий як супутник політичної свободи та демократії. У деяких випадках він сприяє зростанню політичної активності, впровадженню реформ на користь численних соціальних груп із низьким статусом. Однак, конфліктогенний за природою, популізм може становити загрозу для правової державності та основних політичних та громадянських свобод. Там, де популістські лідери отримують владу, це часто має авторитарний характер і супроводжується зловживаннями та утисками, проте не завжди призводить до повного придушення опозиції.

Політичний альянс з шести партій, відомий як «Єдність» в Угорщині, здобув 35% голосів та 56 місць у парламенті. Ультраправа партія Угорщини, рух «Наша Вітчизна» (Mi Hazánk Mozgalom), також потрапила до парламенту з результатом у 6% голосів і сімома місцями. Один мандат у парламенті був присвоєний представнику німецької меншини.

Після виборів Орбан оголосив своїм прихильникам про «величезну перемогу», натякаючи на її розмах і видимість, як із Місяця, так і з Брюсселя. Це було пов'язано з його постійними конфліктами з Європейським Союзом, до якого Угорщина входить з 2004 року. Це вже четвертий термін Орбана на посаді прем'єр-міністра, при цьому він керує Угорщиною з 2010 року, очолюючи свою партію «Фідес» [19].

Головний кандидат від опозиції Петер Маркі-Зай (Péter Márki-Zay) визнав свою поразку, але одночасно висловив рішучість опозиції: «Ми залишаємося тут, ми захищаємо кожного, ми протистоїмо владі на всіх фронтах». Опозиційний альянс «Єдність» в Угорщині включає шість опозиційних партій, представляючи ліві, праві, зелені та ліберальні погляди.

Отже, правонаціоналістичний лідер Віктор Орбан стає прем'єр-міністром Угорщини вже вп'яте, четвертий раз поспіль. На попередніх виборах чотири роки тому його партія здобула 49% голосів і увійшла до парламенту Угорщини з

незначними перевагами у дві третини голосів. Выборча кампанія в країні нещодавно була затьмарена війною в Україні, яка відвела на задній план інші проблеми, такі як корупція, висока інфляція, слабка економіка та конфліктні відносини з ЄС [20].

Після парламентських виборів в Угорщині, успішний результат лідера партії «Фідес» Віктора Орбана викликав численні дискусії про майбутні перспективи країни та її позицію в європейській політиці. Серед основних тем обговорень виокремилосся питання відносин з Україною. 5 квітня Орбан висловив готовність закуповувати російський газ за рублі, у відповідь на вимоги Кремля. За даними Reuters, Європейський Союз намір заморозити фінансову допомогу Угорщині через проблеми з демократією та управлінням країною. Це збігається з інтересами Орбана, який розглядає «брюссельських бюрократів» як основних опонентів. Важливо зауважити, що Угорщина активно відгукується на проблему українських біженців, прийнявши понад 500 000 з них (більше 10% від їх загальної кількості). Однак не всі українські біженці, зокрема жінки та діти, залишились на угорській території, і навіть це явище складно вважати унікальним [21].

Під час передвиборчої кампанії Орбан акцентував на нейтральній позиції Угорщини стосовно війни в Україні, блокуючи постачання зброї на територію сусідньої країни. Незважаючи на те, що він засуджував російське вторгнення в Україну, він уникає особистої критики в адресу президента росії володимира путіна.

В одному з телевізійних інтерв'ю, він зазначив, що опозиційний альянс має намір залучити країну до конфлікту в Україні, стверджуючи, що «ліві уклали угоду з українцями, і якщо вони виграють вибори, це призведе до війни в Угорщині». Однак, як зазначають у джерелі, такого договору не існує [22].

Під час цієї виборчої кампанії, лідер Фідес-ХДНП, Віктор Орбан, обрав собі девіз «Війна або мир». Його передвиборний мітинг 1 квітня був одним з небагатьох. У зв'язку з тим, що російська операція проти України змінила політичну картину на користь правлячої коаліції, Орбан засудив агресію росії і не заборонив санкції ЄС проти Москви, хоча і не погодився з ними. Він утримував блокаду перевезення

військової техніки через територію Угорщини до України, переймаючись можливим порушенням стабільності у постачанні енергетичних ресурсів за вигідними цінами, а також можливою втратою доступу угорських товарів на ринках росії [23].

У своїй передвиборній кампанії Орбан позиціював себе як захисник Угорщини, обіцяючи забезпечити мир та стабільність в країні. Правляча коаліція вважала політику об'єднаної опозиції на підтримку України небезпечною, яка, на їхню думку, могла втягнути Угорщину у війну. Опозиційний альянс, зі свого боку, проводив вибори під гаслами «Угорщина для всіх» та «Орбан або Європа». Їхній лідер П. Маркі-Зай підкреслював необхідність дозволити транспортування зброї до України через Угорщину, а коли буде ухвалено рішення на рівні НАТО щодо направлення військового контингенту до України, він вважав, що Угорщина має брати участь у цьому.

Промова Орбана пізно увечері 3 квітня 2022 року та його наступні інтерв'ю угорським ЗМІ викликали суперечливі відчуття. Він заявив, що перемога була для нього приємним сюрпризом, оголосивши: «Ми здобули таку велику перемогу, яку можна бачити навіть з Місяця, і тим паче - у Брюсселі». Він підкреслив, що ця перемога означає захист суверенітету та свободи Угорщини. У своїх заявах він зазначив, що Фідес стикався з найбільшим опором у ході виборчої кампанії, ніж будь-коли, і відніс до своїх опонентів внутрішню ліву опозицію, міжнародні ліві сили, брюссельських бюрократів, організації Джорджа Сороса, міжнародні ЗМІ, а також президента України (прізвище не називалося) [24].

Рівень тривоги через виборчу перемогу правлячої коаліції Фідес ХДНП в Угорщині, Україні, Словаччині, Румунії, а особливо в рамках країн ЄС, підвищився. Очікується, що новий термін управління Віктора Орбана у Брюсселі стане викликом. Попередні терміни відзначалися повторюваними конфліктами з інституціями ЄС. Лідери ЄС вважають, що тривалий період у владі дав Орбану можливість остаточно підірвати основи демократичних інститутів. Ці висновки ґрунтуються на тому, що Віктор Орбан фактично переписав конституцію на користь своєї політичної партії, змінивши правові норми для парламентських

виборів, призначивши своїх прихильників на керівні посади в судовій та правоохоронній системах та інших державних органах [25].

Угорщина, зберігаючи кордони та погоджуючись з їхньою недоторканістю, активно докладає зусиль для захисту угорських спільнот від еміграції та асиміляції на територіях сусідніх держав, таких як Румунія, Словаччина, Сербія і Україна (Закарпаття). У сучасному угорському суспільстві найбільшу підтримку отримують політичні сили, які захищають не лише інтереси Угорщини, але й угорських громад у сусідніх країнах [26].

У 2014 році, коли агресія росії проти України була у розпалі, Віктор Орбан виступив із вимогами щодо надання угорцям Карпатського регіону подвійного громадянства, забезпечення національно-культурної й освітньої сфери рідною мовою, а також надання автономії. Проблема близько 200 тисяч закарпатських угорців в Україні стала особливо актуальною під час інавгураційної промови Віктора Орбана в парламенті у травні 2014 року. Кілька днів потому він висловив підтримку наданню автономії угорським меншинам, зокрема на Закарпатті, зазначивши, що Угорщина докладе всіх зусиль для позитивного вирішення цих трьох питань [27].

Прагнення Угорщини надавати закордонним угорцям подвійне громадянство, забезпечувати автономію та культурно-освітній розвиток угорських спільнот національною мовою та за традиціями, не знаходить належної підтримки в сусідніх країнах, через що відносини в регіоні залишаються напруженими.

Українсько-угорські відносини також перебувають у складному стані, особливо після прийняття у 2017 та 2020 роках законів про освіту та про порядок використання української мови як державної на території України. Різні підходи Будапешта та Києва до питання угорської спільноти на Закарпатті призвели до подальшого погіршення відносин між обома країнами. Вітаючи 3 квітня 2022 року всі угорські спільноти в сусідніх з Угорщиною країнах, Віктор Орбан окремо відзначив угорців Закарпаття, підкресливши, що батьківщина завжди буде поруч з ними [28].

Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 року вказують на те, що політика Будапешта щодо питань угорської спільноти на Закарпатті залишиться без змін, що може ускладнити повноцінний розвиток двосторонніх відносин. Українській державі, особливо дипломатії, варто враховувати це становище й проводити настійний конструктивний курс, спільно здійснюючи дії з відповідною активністю Європейського Союзу. Угорщина не буде перешкоджати приєднанню України до Північноатлантичного Альянсу, а також підтримає її напрямок до вступу до Європейського Союзу. Про це заявив угорський посол в Україні Іштван Ійдярто під час інтерв'ю телеканалу «Еспресо» [29].

16 травня 2022 року Орбан був переобраний за підтримки 133 депутатів, проти були 27, і ніхто не утримувався. Після цього Орбан вже вп'яте склав присягу. У своїй промові він згадав про те, що, на його думку, Україна втручалася в виборчу кампанію в Угорщині, а також висловив стурбованість щодо війни росії проти України та санкцій. Він однозначно підкреслив, що Україна перебуває під ударом, і уряд сприяє гуманітарним операціям з українськими біженцями. Як можна побачити, риторика Віктора Orbana зазнала змін.

Популістські сили в «старій Європі» відзначаються нахилом до різних форм націоналістичної риторики та ідеології, критичним ставленням до ЄС та процесів глобалізації, а також негативним підходом до масової імміграції. Новій специфіці західноєвропейського популізму характерною є поява рухів і політиків, які, не дивлячись на популістську риторику та політичні технології, підтримують принципи вільного ринку, обмеження державного регулювання та скорочення податкового тягаря.

3.2 Прояв популізму у Франції на прикладі партії «Національне об'єднання»

Перші партії у Європі відносились до правого спектру, оскільки звинувачували істеблішмент у співпраці з іммігрантами, комуністами та

одержувачами соціальної допомоги, що зробило термін «популіст» в Європі негативно забарвленим. Однак сьогодні в країнах Західної Європи виникають і ліві популістські партії, які виступають проти правлячої еліти своєї країни або структур Євросоюзу. Також є популістські партії, які не визначають свою ідеологію чітко, тому варто більш детально розглянути їх діяльність у Німеччині та Франції на поточному етапі.

Характерною особливістю європейських популістських партій є їх тривале існування, оскільки в умовах багатопартійної системи Європи навіть невеликі партії можуть зберігати стабільність, набираючи при цьому менше 7% голосів виборців. У Німеччині діє змішана виборча система, що відображає структуру виборчих уподобань і характеризується високим рівнем пропорційності [30]. Партія «Альтернатива для Німеччини» вдалося пройти мінімальний бар'єр для вступу в парламент Німеччини.

У Франції система президентських виборів відбувається за мажоритарною системою, і багато експертів вважають, що одна з її особливостей полягає в низькому рівні пропорційності [31]. Незважаючи на це, популістська партія Національний фронт (НФ) все ж здатна здобувати перемогу на місцевих виборах, а також отримувати місця в Європейському парламенті (оскільки вибори до Європейського парламенту проводяться за пропорційною системою).

Зазвичай владу в Франції передають між собою Правоцентристська Республіканська партія Франції (РПФ) та лівоцентристська Французька соціалістична партія (ФСП), при підтримці своїх політичних партнерів. Проте протягом останніх десяти років популярність та вплив партії «Національний фронт» (НФ) помітно зросли.

«Національний фронт» був утворений у 1972 році. Спочатку партію очолював Жан-Марі Ле Пен, проте з 2011 року керівництво партії перейшло до його доньки, Марін Ле Пен. Причини створення Національного фронту мали певні спільні риси з тими, які спричинили поширення популізму в усій Європі. Спочатку партія зосереджувалася, насамперед, на протидії комунізму. Під керівництвом Жана-Марі Ле Пена партію характеризували багато дослідників як ультраправу

через високий рівень антисемітизму та інколи расизму. Проте сьогодні програма Національного фронту акцентує на інших аспектах, оскільки з того часу відбулися значні соціально-економічні зміни [32]. Під час перших років свого існування партія не мала значної підтримки виборців, в 1980-х роках спостерігався ріст популярності Національного фронту, а в 1990-х вона вже стала постійним та впливовим учасником на політичній арені [33].

Коли Марін Ле Пен почала очолювати партію, вона вела більш помірковану політику, віддалила антисемітизм та частково змінила імідж партії на більш позитивний. Національний фронт (НФ), як націоналістична партія, ставить приналежність до нації як основний елемент ідентичності. У їхній програмі також акцентується на необхідності чітко визначених територіальних кордонів. Ще одним важливим питанням партії є традиційна сім'я, оскільки підтримка народжуваності серед корінних французів є значущою метою для прихильників цієї політичної сили. Тому НФ виступає за заборону абортів і широку соціальну допомогу сім'ям з дітьми. Проте ці питання не є найважливішими для НФ. Основною та критичною проблемою партії є масова імміграція. За думкою прихильників партії, значна кількість іммігрантів, що прибувають до Франції, не може повністю асимілюватися і це становить загрозу для французької нації. Тому НФ пропонує ускладнити процедуру отримання французького громадянства та закликає сприяти поверненню іммігрантів до країн їхнього походження, надаючи допомогу їхнім урядам для здійснення необхідних заходів.

Коли Марін Ле Пен брала участь у президентських виборах, вона публічно виступала проти членства Франції у Євросоюзі, виступала за відмову від євро та повернення національної валюти, а також за вихід Франції з НАТО і максимальну незалежність у зовнішній політиці щодо США. Вона стверджувала, що глобалізація, процеси євроінтеграції та вільна торгівля завдають більше шкоди французькій економіці, руйнують сільське господарство та інші традиційні галузі. Соціально-економічна програма НФ, з якою Марін Ле Пен балотувалася на президентських виборах 2012 року, за оцінками економістів, на 68% складалася з пропозицій лівого спрямування. Ця програма мала яскраво виражений

популістський характер, а її пропозиції часто не узгоджувалися між собою і навіть суперечили одне одному [34]. Важливо відзначити, що в рамках партії проводилася медійна «дедemonізація», як альтернатива ігнорування НФ французькими ЗМІ або свідомому розповсюдженню про неї фейків. Марін Ле Пен не обрала шлях створення «власних» ЗМІ, подібний до німецької АдН, щоб уникнути звинувачень у пропаганді. Замість цього вона особисто зустрічалася з журналістами, щоб обґрунтувати свої погляди та позицію партії [35].

Важливо зазначити певні гасла та специфічну риторику, яку використовувала партія, для акцентування її популістичності. Одним із перших гасел передвиборчої кампанії було таке: «Один мільйон безробітних - це один мільйон іммігрантів. Франція та французи першочергово», а також «Одна сила для Франції». Партія висувала такі головні ідеї: «Забезпечити роботу для кожного француза; зменшити податки; вирішити проблему імміграції, встановити закон і порядок, зробити сім'ю національною цінністю» [36].

Тут ми бачимо одну з ключових популістичних рис: акцент на важливості участі народу в прийнятті рішень. Також варто відзначити певне спрощення реальності, оскільки популісти намагалися вирішити проблему безробіття шляхом усунення іммігрантів, що є спрощенням проблеми та нечітким рішенням. Також зрозуміло, що бажання забезпечити роботу кожному французу є трохи нереалістичним. Спостерігається певний утопізм щодо майбутнього, який обіцяють популісти завдяки унікальному методу розв'язання суспільних проблем.

Серед більш сучасних лозунгів можна виділити такі:

- «Розпуск Національної Асамблеї: дайте голос народу!»
- «В ім'я народу! Виключно в ім'я французького народу. Ніколи без нього, ніколи проти нього!»
- «Національний Фронт – сила майбутнього. Приєднуйся!»
- «Імміграція... відкрий свої очі! Національний Фронт не помилиться» [37].

Ці лозунги вражають своєю емоційною складовою. Основна мета полягає в залученні уваги через емоції, і це є антиінтелектуальною ознакою, оскільки популісти не опираються на раціональні аргументи чи інтелект. Партія також

акцентує на ключовій ролі народу у прийнятті рішень, критикує статус-кво та вимагає розпуску парламенту, що є характерно для популістичних сил. У президентській кампанії 2017 року Марін Ле Пен «Мій проект для Франції і для французів» використовувалися гасла «Марін Ле Пен - голос народу, дух Франції», [38], що знову акцентує на важливості народу як найвищої цінності популістів.

Характерною особливістю цієї політичної сили є те, що її виборці - це переважно чоловіки, селяни, ремісники або робітники з низьким рівнем освіти та малим доходом, які часто проживають на територіях з великою кількістю мігрантів або в районах, що переживають економічні труднощі. Також слід відзначити, що Національний фронт, висловлюючи євроскептицизм, виступає переважно проросійською партією і закликає до «порозуміння» з росією, стверджуючи про спільні цінності країн: християнську спадщину і європейську цивілізацію [33].

На останніх та передостанніх президентських виборах у Франції переміг Еммануель Макрон. Важливо відзначити, що його політичну партію «Вперед!» дослідники охарактеризували як ідеологічно неоднозначну. Марін Ле Пен, лідерка «Національного фронту», також балотувалася на посаду президента, але зазнала поразки, що призвело до подальшого переосмислення стратегії партії. Було здійснено ребрендинг і партія отримала нову назву - «Національне об'єднання». З програми був виключений пункт про відмову від євро, а тема виходу з Євросоюзу була замінена концепцією «нового європейського проекту» - «Європа національних держав». Це свідчить про зменшення популістичних рис даної політичної сили та відхід від радикальних позицій.

На парламентських виборах перемогла президентська коаліція, утворена партією Еммануеля Макрона «Вперед, Республіка!» та центристською партією «MoDem» («Демократичний рух»). Серед популістичних партій до парламенту потрапили дві: ультраліва партія «Нескорена Франція» та «Національне об'єднання» (раніше «Національний фронт»). Партія «Нескорена Франція» є новою популістичною силою на французькій політичній арені, заснована тільки у 2016 році, у порівнянні з «Національним фронтом», який історично був партією з великою політичною спадщиною. Однак обидві партії не мають значної

представленості у парламенті: «Національне об'єднання» отримало лише 8 місць (13,2%) у нижній палаті Національних зборів, тоді як партія «Нескорена Франція» разом з комуністами має 26 місць [39].

До середини літа 2017 року у Франції сформувалася нова політична конфігурація, яка включала кілька ключових елементів:

- сильне панування більшості, пов'язаної з Еммануелем Макроном, як у виконавчій владі, так і в нижній палаті парламенту;
- глибока криза ідентичності та процеси дезінтеграції;
- порушення та конфлікти у таборі партії «Національне об'єднання»;
- зростання популярності в лівому політичному спектрі, пов'язане з успіхом партії «Нескорена Франція»;
- динаміка змін, що поставила перед різними політичними силами завдання перегрупування, перегляду ідеології, ребрендингу, пошуку нових тактик та створення нових альянсів [39].

Отже, партія «Національне об'єднання» має популістські риси, які включають у себе протиставлення корінних французів та іммігрантів, розгляд «своїх» та «чужих» як загрози для перших, негативне ставлення до глобалізації, євроінтеграції, ЄС та звинувачення політичної еліти в змові та неефективності. Також варто відзначити, що серед характерних рис діяльності Національного об'єднання є поєднання принципів різних ідеологій. Це включає націоналістичну програму з управління проблемами імміграції та культурного різноманіття, що змішується з виразно лівими підходами до окремих економічних питань.

За підсумками останніх парламентських виборів можна зробити висновок, що відбулося перезавантаження партійно-політичної системи Франції. Це означає руйнування біпартійної системи, яка працювала протягом майже 50 років. Дві «нові» популістичні партії - «Вперед, Республіка!» та «Нескорена Франція» - увійшли до парламенту з досить високими результатами. У обох цих партіях експерти відзначають використання популістської риторики, проте «Нескорена Франція» її використовує у більш виразному форматі.

3.3 Популізм у діяльності партії «Альтернатива для Німеччини»

Політична партія «Альтернатива для Німеччини» (АдН) виникла у 2013 році на базі групи «Виборча альтернатива 2013», яку створили колишні члени Християнсько-демократичного союзу (ХДС) невдоволені урядовою політикою. Початково «Виборча альтернатива 2013» пропагувала вихід Німеччини з єврозони та обмеження владних повноважень Європейського Союзу. Після створення нової партії її очолив професор Бернд Люке, який керував нею до 2015 року. За короткий час партія розробила програму та залучила більше 10 000 членів. Її склад включав переважно представників бізнесу, а також економістів, юристів та журналістів. Партія виступала як «партія професорів», бо, на думку її лідерів, вона складалася з інтелектуальної еліти [40].

За менше ніж 5 років існування, «Альтернатива для Німеччини» отримала 4,7% голосів на парламентських виборах, що вважається високим результатом для праворадикальної партії. Проте всередині партії почали виникати конфлікти між соціально-консервативним популістським крилом під керівництвом Фрауке Петрі та неоліберальною групою Бернда Луке стосовно подальшої стратегії.

Так як менш радикальні погляди Бернда Луке не змогли перемагати більш радикальний підхід Фрауке Петрі, це призвело до поразки Луке та ідеологічної переорієнтації «Альтернативи для Німеччини». З середини 2015 року питання імміграції стало все більш актуальним, і цим скористалося радикальне крило партії під керівництвом Фрауке Петрі. Вони посилили свої позиції стосовно імміграції, біженців та ісламізму. Це виявилось успішним рішенням, що призвело до збільшення впливу радикальної фракції, а Фрауке Петрі була обрана лідером партії. Дослідники стверджують, що саме з цього періоду «Альтернативу для Німеччини» можна вважати праворадикальною популістською партією. [41]

Попри втрату електорату внаслідок внутрішньопартійних розколів, певні фактори, такі як криза біженців, політика «відкритих дверей» Ангели Меркель та терористичні атаки, призвели до зростання підтримки партії. Особливо важливим

був вплив міграційної кризи, яка значно збільшила підтримку партії у 2015 році з 3 до 11%. Це призвело до зсуву партії від правого центру до більш радикальних позицій, що спонукало поміркованих членів вийти з партії. Пізніше «Альтернатива для Німеччини» намагалася відсторонитися від крайньо-екстремістських прихильників партії та виключити їх зі складу, навіть були проведені розслідування щодо окремих членів партії. Після стратегічної та ідеологічної переорієнтації партії та успішного виступу на виборах до Бундестагу, Фрауке Петрі покинула партію.

Тут ми бачимо схожість між АдН та НФ, оскільки обидві партії переформували своє бачення декілька разів, щоб дистанціюватися від надто радикальних позицій та охопити більш широке коло електорату.

Також важливо розглянути детальніше програмні положення партії «Альтернатива для Німеччини». Вона містить шість розділів:

- 1) демократія та основні цінності;
- 2) Європа і Євро;
- 3) внутрішня безпека та юстиція;
- 4) зовнішня політика і безпека;
- 5) ринок праці і соціальна політика;
- 6) родина і діти.

Кожен з цих пунктів має значно відмінні позиції від програмних поглядів інших парламентських партій. Наприклад, щодо основних цінностей партія підтримує національну, а не наднаціональну демократію, пропонує референдум щодо відмови від «євро», прагне обмежити кількість біженців, виступає за захист родинних цінностей [42]. Це виявляє деяку схожість у поглядах з «Національним фронтом».

Важливо відзначити гасла та риторику, які використовувала партія, для підкреслення її популярності. Так, щодо політичної еліти партія висловлювалася наступним чином: «За кулісами маленька, але могутня еліта політичних партій таємно керує і несе відповідальність за помилковий розвиток минулих десятиліть. Це політичний клас кар'єрних політиків, головний інтерес якого - збереження власної влади, статусу та матеріального благополуччя. Це політичний картель,

який маніпулює державною владою...» Експлуатація держави політичними партіями ставить під загрозу демократію Німеччини, оскільки «парламентарі втратили свою роль справжніх представників народу» [43]. У цьому висловлюванні ми спостерігаємо ключові риси популізму: акцент на ролі народу у прийнятті рішень, протиставлення «народу» та «правлячої еліти», а також різка критика владних еліт та наголошення на їх моральній недостойності.

Додатково, важливо зазначити наступні висловлювання: «іслам не є складовою частиною Німеччини», «німецька мова - це основний елемент національної ідентичності», «Головна мета АдН - це самозбереження, а не самознищення нашої держави та нації». «Ми хочемо передати майбутнім поколінням країну, яку вони впізнають як свою Німеччину». Також варто відзначити заклики «негайно закрити кордони, щоб припинити неконтрольовану масову імміграцію» та «проти імміграції» [41]. Багато з цих тверджень не відповідають демократичним цінностям, що є характерною рисою популізму - їхнє протиріччя демократії. Також можна спостерігати нереалістичність та утопічність заяв, їхню спрощеність, що є теж властивою риторичі популістичних партій.

Щодо популістичних рис партії, важливо зазначити протиставлення між «простим народом» та «політичною елітою». АдН характеризує «політичну еліту» як клас кар'єрних політиків, чий головний інтерес - збереження власної влади, статусу та матеріального благополуччя. Звичайний народ вважається громадянами Німеччини, які повинні мати право на голос та вирішувати свою долю. АдН пропагує референдум як один із засобів прямої демократії, проте партія не надає конкретних пропозицій для його реалізації.

У програмі партії простежується євроскептицизм, що є характерною ознакою західноєвропейських популістичних партій. АдН вважає ЄС недемократичним об'єктом влади, який монополізував владні повноваження і пропонує повернення Європейського Союзу до форми виключно економічного об'єднання. Якщо це неможливо, партія виступає за вихід Німеччини з ЄС або ліквідацію його демократичним шляхом. Також вона підтримує відмову від євро та повернення до національної валюти.

Партія виступає за легалізацію придбання та володіння зброєю, відновлення обов'язкової військової служби та посилення національних кордонів. Імігранти та біженці розглядаються як порушники національної безпеки, тому пропонується застосовувати до них примусову репатріацію, депортацію та позбавлення громадянства.

Партія прагне покращити стосунки з росією, аналогічно до «Національного Фронту». Вона виступає за захист усталених культурних та регіональних цінностей, підтримує традиційну сім'ю, пропонуючи соціальні програми для підвищення рівня народжуваності та позиціонується проти абортів.

Однією з першочергових задач АдН є збереження німецької мови, культури і традицій, а не підтримка культури інших країн [41]. Всі ці програмні положення партії суттєво співпадають з підходами французьких популістичних партій, хоча АдН має коротшу історію діяльності.

На виборах 2017 року в Німеччині помітно відзначилося зменшення підтримки обох провідних партій країни - правоцентристського блоку ХДС / ХСС та лівоцентристської Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН). Паралельно вражаючі результати продемонструвала партія «Альтернатива для Німеччини». Ця популістська політична сила здобула третє місце, набравши 12,6% голосів [44]. Це вперше в історії Німеччини, коли в парламенті представлено сім партій, і одна з них («Альтернатива для Німеччини») є відверто націоналістичною.

Аналогічно ситуації у Франції, парламентські вибори в Німеччині показали, що колишні популярні партії отримали значно менше мандатів, ніж раніше. Замість цього, малі партії, у тому числі «Альтернатива для Німеччини», здобули практично стільки ж мандатів, скільки мають «загальнонародні» ХДС / ХСС та СДПН. Серед основних мотивів голосування за партію «Альтернатива для Німеччини» виділяються наступні:

- 1) сприйняття партією того, що прості люди вже не відчувають себе безпечно;
- 2) підтримка вимог партії щодо обмеження ісламу в Німеччині;
- 3) підтримка партійної вимоги різкого зменшення міграції та біженців;

4) голос за «Альтернативу для Німеччини» як спроба висловити протест проти поточного стану справ.

Дослідники вважають, що виборці бачать в партії «Альтернатива для Німеччини» альтернативу, яку вони вже не прослідковують серед існуючих політичних сил [39].

Порівнюючи партію «Альтернатива для Німеччини» з «Національним фронтом» (тепер «Національне об'єднання»), можна відзначити подібні риси їхніх програм, серед яких виявляється євроскептицизм, відмова від мігрантів та радикальні настрої щодо вирішення проблеми міграції. Вони також акцентують на важливості національної складової, що включає лише корінне населення, зводячи це до поняття «народ». У цих партіях також спостерігається схожа риторика, що характеризується ключовими ознаками популізму: підкресленням ролі народу в ухваленні рішень, протиставленням «народу» та «правлячої еліти» та критикою владних еліт, підкресленням їхньої поганої моральної природи та спрощенням дійсності.

Однак популістичні риси в цих партіях починають зменшуватися. Вони перебувають у пошуку нових тактик і проводять ребрендинг для залучення уваги ширшого електорату. Оскільки популістичні партії набувають більше мандатів, вони самі стають частиноюправлячої еліти і не можуть настільки яскраво критикувати її, виступаючи протиставленням «зла» народу. У програмах обох партій спостерігається розмиття ідеології, оскільки присутні як праві, так і ліві погляди.

Популізм у цих партіях використовується як технологія, оскільки його риси в певній мірі спостерігаються і в раніше не популістичнихправлячих партіях. Обидві політичні сили мають тенденцію до підтримки високого рейтингу, який значно зростає під час криз.

3.4 Популізм в Україні під час виборчої кампанії партії «Слуга Народу»

Зараз більшість політичних партій у всьому світі, включаючи Україну, працюють, опираючись саме на принцип адаптації своїх політичних концепцій до уподобань виборців. Політичні діячі використовують дані досліджень громадської думки, здобуті під час проведення фокус-груп або соціологічних опитувань, для розуміння електоральних настроїв. Популістичні заяви є характерними для програм більшості політиків, які отримали понад 5% голосів у результаті першого туру виборів [45].

При обговоренні популізму в політичному житті сучасної України варто розглянути окремі його елементи, такі як поняття популістських технологій, особливості явища «чистого популізму» та його відображення в українській політичній реальності. Елементи популізму можна визначити як застосування політичними діячами конкретних методів впливу на громадян, а також як специфічний риторичний стиль з використанням дихотомічного дискурсу. Популістські технології представляють собою набір методів маніпулювання громадською думкою та залучення підтримки шляхом пропозицій простих рішень для складних проблем, надання привабливих, але нереалістичних обіцянок.

Сьогодні звинувачення у використанні «популізму» є однією з найбільш поширених критик політичних опонентів, іноді це може призвести до певної суб'єктивності. Під терміном «чистий популізм» в українській політиці ми розуміємо політичні партії, які проявляють більше ознак популізму порівняно з іншими політичними силами. Щоб визначити «чистий популізм», ми звертаємось до популістського риторичного дискурсу в поєднанні з обґрунтуванням спрощених рішень для складних суспільно-економічних та політичних проблем, акцентуючи увагу на вождизмі, закликах до більшого використання механізмів прямої демократії та інших аспектах [46].

В Україні популістські риси можна знайти у більшості політичних партій, їх особливість полягає в тому, що вони здебільшого намагаються охопити найбільш широкий електорат. У Західній Європі найбільш популістичними є крайні праві та крайні ліві партії, кожна з яких має свої унікальні особливості. У той час, в Україні не існує такого відокремлення.

Останні президентські та парламентські вибори відбулися у 2019 році, з парламентськими відразу після президентських. Дослідники вважають, що президентська кампанія вплинула на результати парламентських виборів. Політична конфігурація зазнала змін: до парламенту потрапили 4 нові партії. ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Європейська Солідарність» і ПП «Голос» подолали 5% бар'єр голосів виборців. Лише ВО «Батьківщина» перейшла з попереднього скликання до нового парламенту. Варто зазначити, що нові політичні формування, які увійшли до парламенту, з'явилися через ребрендинг або розкол відомих партійних структур [47].

Партію «Радикальна партія» Олега Ляшка деякі дослідники вважають прикладом «чистого популізму» – партії, яка проявляє найбільше характерних ознак популізму. Незважаючи на її участь у попередній Верховній Раді, вона не потрапила до нового парламенту. Цю партію навіть вважають першою впливовою популістською партією в незалежній Україні. «Радикальна партія» поєднувала кілька ознак популізму: агресивну критику «олігархів» та «влади», відкрите звернення до «простих людей» і наявність яскравого, харизматичного лідера, без якого партія фактично втрачає своє політичне обличчя. Ідеологічний еклектизм також є характерною рисою цієї партії: змішання риторики соціальної справедливості з націоналістичними гаслами, які неприйнятні для типових лівих партій [46]. Проте, на даний момент можна зауважити, що ця політична сила втратила свою популярність.

Проводячи аналіз контенту риторики політичних партій, дослідники відзначають, що всі партії, які пройшли на останніх парламентських виборах, мають тези, що можна віднести до маркерів популізму. Найбільшу кількість популістичних тез виявлено в програмах партії «Опозиційна платформа - «За життя», за нею йде «Батьківщина», на третьому місці за цим показником – «Слуга Народу». На передостанньому місці розташувалась «Європейська Солідарність», тоді як останнє місце за кількістю популістичних тез відводиться політичній партії «Голос» [47].

На відміну від західних тенденцій популізму, які зазвичай пов'язані з глобалізацією, міграцією та питаннями ідентичності, український контекст надає особливу увагу економічним аспектам та зростанню державної відповідальності за життя громадян. Програми Радикальної партії Олега Ляшка та Слуги народу чітко використовують популістичну риторику, яка розділяє суспільство на «нас» (простих людей, народ) та «їх» (старі еліти, «політичні пенсіонери», «відірвані від народу політики»). Окрім того, їх маніфести містять надмірно прості рішення для складних політичних проблем, без чіткого уявлення, яким чином цього досягти [45].

Проблеми можна просто скасувати (саме це пропонує Опозиційна платформа з «тарифним геноцидом», утверджуючи, що ціни на газ можна було б знизити вдвічі лише за місяць у разі перемоги Ю. Тимошенко на посаді президента; Радикальна партія О. Ляшка готова була гарантувати «залізний порядок», а Європейська солідарність переконана у можливості забезпечення «високих життєвих стандартів» завдяки вступу до НАТО та ЄС, на що наголошував П. Порошенко, ніби це вже було гарантовано [45].

Аналіз програм провідних політичних партій України та вивчення запитів українців свідчить про їхню взаємозв'язаність. В програмах зазвичай йдеться про зменшення податкового навантаження, створення нових робочих місць, підвищення рівня пенсій та заробітної плати, соціальний захист і т.д. Однак у програмних документах відсутні конкретні шляхи досягнення поставлених цілей та практичний аналіз причин невдач попередніх реформ або обчислення витрат державних коштів на впровадження запропонованої політики.

Таблиця 3.1 – Аналіз програм політичних партій [45]

Складові передвиборчих програм	Назва партій та політичних об'єднань				
		Слуга народу	Європейська солідарність	Голос	Батьківщина

Політика	Проти «старої політичної системи, системи корупції, брехні та свавілля»	Проти корупції, «хаосу», «роз'єднання українців»	Проти «людей, які вчиняють великі злочини та обкрадають країну», «людей, що за хабар стають судьями і прокурорами», «безкарності масштабних корупціонерів»	Відновлення територіальної цілісності та суверенітету України	Проти культурної політики попередньої влади, політики дискримінації, ксенофобії та радикалізму
Економіка	Проти монополії в галузі оборонних держзакупівель, енергетичних ринків, розкрадання у ЗСУ і Міноборони	Проти критичної економічної ситуації, загрози дефолту, офшорів	«олігархічні монополії, «десяток хазяїв життя» не має права контролювати національну політику	Проти монополії на ринку газу, податку на прибуток, єдиного соціального внеску, який тримає в тіні 50% заробітної плати	Проти монополізму, рейдерства та нечесної конкуренції, деіндустріалізації, деградації та деінтелектуалізації країни
Медицина	Проти фармакологічної мафії	Децентралізація у системі управління охорони	Розширення державного фінансування ліків	Обов'язкове медичне страхування	Перехід до страхової медицини

		здоров'я, обов'язкове медичне страхування			
Екологія	Проти незаконної вирубки лісів	Посилення відповідальн ості за екологічні правопоруше ння		Проти сміттєвої проблеми, забрудненн я довкілля	
Міжнародна арена	Перезавантаж ення відносин із найближчими сусідами України на заході, розширення співпраці з ЄС і НАТО	Проти російської агресії, маніпуляцій	Проти «російського агресора»	Проти порушення територіаль ної цілісності та суверенітет у України	Проти бойових дій на Донбасі, обопільних санкцій РФ та України
Соціальна сфера	Всеукраїнськи й перепис населення, аудит системи соціального забезпечення, «економічний паспорт українця»	Подолання бідності, реформа пенсійної системи	Накопичува льна система пенсійного забезпеченн я, перепис населення, електронний реєстр отримувачів соціальної допомоги	Проти позбавленн я пенсій працюючих пенсіонерів , високих тарифів	Проти «тарифного геноциду»

* діяльність в Україні проросійської політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» («ОПЗЖ») була заборонена 15 вересня Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду України

Під час виборчих кампаній політичні партії використовують риторику популізму для активізації виборців, але після виборів це часто призводить до розчарування, оскільки очікування не втілюються, а обіцянки не виконуються. Часто програми політичних партій стають документами, що обіцяють все одразу, не пояснюючи шляхів досягнення запропонованих цілей.

Як зазначалося раніше, найбільше голосів набрала партія «Слуга народу», формуючи монобільшість та отримавши найбільший вплив у парламенті. Ця партія була зареєстрована ще 13 квітня 2016 року під назвою «Партія рішучих змін», але пізніше пройшла процес ребрендингу. Спочатку вона набула популярності у широких масах у 2018 році, а потім отримала активну підтримку з осені того ж року. Значний вплив на її успіх в електораті мала однойменна телесерія, транслювана на каналі «1+1» протягом 2015-2019 років. 21 січня 2019 року партія висунула кандидатуру Зеленського на посаду Президента та оголосила про свою участь у виборах до Верховної Ради в жовтні 2019 року. Ця політична сила здобула значний успіх як на парламентських, так і на президентських виборах, створивши вперше монобільшість у складі Верховної Ради [47].

Перед початком аналізу популістичності політичної партії «Слуга народу» важливо відзначити, що в межах оцінки програми буде також розглянута передвиборна програма Володимира Зеленського, оскільки саме його програма обіцяла втілювати принципи «Слуги народу», як зазначено у програмі партії.

Володимир Зеленський у одному зі своїх перших виступів на Facebook 8 січня 2019 року звернувся до своїх прихильників і запропонував спільно скласти його передвиборчу програму, у якій мали бути відображені основні проблеми українського населення. Цю пропозицію можна вважати сумнівною як мінімум з двох причин: по-перше, основні проблеми держави Україна можна легко вивчити за допомогою аналізу державних установ і дослідницьких центрів, та соціологічних опитувань, що чітко відображають турботи та очікування населення від влади; по-друге, форма співпраці з населенням на практиці виявилася не такою активною, що свідчить про ілюзорність намірів та бажання створення образу «свого», на якого можна було б покластися.

Звернення Володимира Зеленського до своїх прихильників у вигляді відео, яке з'явилося на його сторінці у Facebook 25 лютого 2019 року, мало на меті залучити їх до формування команди майбутнього президента. У зверненні він звертався: «Пропонуйте, хто, на вашу думку, повинен стати прем'єр-міністром України, генеральним прокурором, головою СБУ, міністром закордонних справ, міністром оборони. Зробимо це разом». Ця ініціатива також має ознаки популізму, оскільки кандидат на посаду президента не вказав конкретний механізм втілення цієї ідеї, яка повністю залежала від його рішення, та міг обирати з запропонованих кандидатур тільки тих, хто відповідав його уподобанням.

Першою обіцянкою Володимира Зеленського в його передвиборчій програмі на президентський пост було утвердження народовладдя у державі, представленого як механізм, «де лише Народ України буде визначати основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії». Ця промова стала складовою і стратегією передвиборчої кампанії партії «Слуга народу». Незважаючи на те, що ця концепція знайшла відгук у виборців – за соціологічними даними опитувань січня–лютого 2019 року, 20,1% виборців були готові підтримати В. Зеленського саме через підтримку його ідеї народовладдя, обіцянка не була виконана у відведений строк. Не зважаючи на те, що Зеленський обіцяв своїм виборцям внести цей законопроект до Верховної Ради найпершим, за розкладом подання законопроектів, законопроект про народовладдя через всеукраїнський референдум був представлений президентом лише 9 червня 2020 року (прийнятий Верховною Радою України 26 січня 2021 року), в той час як інший законопроект, що стосувався змін до Закону України «Про публічні закупівлі», був зареєстрований у парламенті вже 22 травня 2019 року.

У своїй передвиборчій кампанії Володимир Зеленський визначив врегулювання конфлікту на Донбасі як центральну тему, під час дебатів звинувачуючи Петра Порошенка у неефективності у вирішенні цієї проблеми. Ці пропозиції були подальше розширені у передвиборчій програмі його президентської партії «Слуга народу». Вона зобов'язувалася при перемозі гарантувати законодавчу підтримку президентських ініціатив, спрямованих на

відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України. Також вона пропонувала: встановлення видатків на оборону не менше 5% ВВП; реформування Збройних сил за стандартами НАТО; припинення відтоку військових кадрів; введення найжорстких покарань за корупцію та розкрадання у Збройних силах і Міністерстві оборони; децентралізацію та демонополізацію державних закупівель у сфері оборони.

Значну роль у підвищенні популярності Володимира Зеленського відіграла створена для електорату уява про його активну участь у формуванні політичної агенди, разом із таргетованою та персоніфікованою політичною рекламою. Ця кампанія виявилася надзвичайно ефективною, оскільки перетворила нарощені в соціальних мережах невдоволення на адресу програмних обіцянок у конструктивні сигнали для різних соціально-демографічних груп.

Під час президентських виборів 2019 року виборці відчували втому від бінарного принципу, що існував українській політиці, оснований на мовних, територіальних та цивілізаційних питаннях. Вони бажали обирати не між двома протилежностями, а шукали альтернативу старому підходу, чим успішно скористалася партія «Слуга народу» під керівництвом Володимира Зеленського.

Використана втома громадян від брехні, що зазвичай супроводжувала вже відомих політиків, стала сприятливим фактором для Володимира Зеленського, який заявляв про намір привести до парламенту чесних і порядних людей, які не підведуть громаду. Втім, з часом виявилось, що у деяких обраних депутатів партії «Слуга народу» був негативний політичний досвід, а в окремих випадках — кримінальне минуле.

Команда Володимира Зеленського активно зверталася до питання високих вартостей комунальних послуг, оскільки близько 39,1% опитаних у березні 2019 року сподівалися на зниження тарифів від новообраного президента. Сам кандидат не прямо обіцяв зниження тарифів, але вказував на неприпустимість наявних високих тарифів. Це створювало враження у пересічного глядача, що команда Зеленського має намір і здатність зробити комунальні послуги більш доступними,

зокрема, за допомогою приборкання олігархічних монополій і збільшення внутрішнього видобутку газу та виробництва електроенергії.

Подібний підхід використовувався й у відповіді на запит громадян щодо покарання нечесних чиновників. Команда Володимира Зеленського відповідала на ці очікування за допомогою одного з найбільш впізнаваних гасел виборів: «Весна прийде – саджати будемо». Така теза також містилася у передвиборчій програмі. Однак у своєму оточенні Зеленського акцентували увагу на тому, що у президента не буде «кнопки посадити чиновників», але він створить умови для правоохоронних органів і судів, щоб вони виконували свої обов'язки.

Як у програмі Володимира Зеленського, так і у програмі політичної партії «Слуга народу» було виявлено елементи, що можна віднести до маркерів популізму. Зокрема, в програмі Зеленського видно використання «простої» мови, зокрема народного жаргону. Наприклад, вислови типу «Де немає оголошень «Робота в Польщі», а в Польщі є оголошення «Робота в Україні» та «Де дороги є, а дурнів – немає» яскраво демонструють використання «простої» мови в програмі Зеленського, який був лідером «Слуги народу» [48].

Програма кандидата на пост Президента України на той час включала також маркер, який підкреслює значущість участі народу у прийнятті рішень. Наприклад, уривок: «Мій перший законопроект: «Про народовладдя». У ньому ми разом закріпимо механізм, за яким тільки Народ України буде формувати основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії» [48]. В цій цитаті відчутний акцент на спільності з народом та заявка на те, що Зеленський не відокремлює себе від народу. Такі вислови, як заклик «змінимо Україну разом» [48], підкреслюють цю спільність і активну участь народу в політичному процесі.

Яскравим прикладом популізму є вислів із програми Володимира Зеленського, а саме: «насправді є тільки один поділ: ми і вони. Ми – це Народ України. Вони – це «політичні пенсіонери», які кочують із влади до опозиції, з партії в партію і постійно створюють собі вигідне місце, прикриваючись недоторканністю». Зеленський акцентує увагу на розділі між народом та владою, морально осуджує попередню владу і політиків, які раніше мали владні посади [48].

Також, у програмі Зеленського присутній момент морального осуду, підкреслення невиконання владою своїх обіцянок, як вказано в наступній тезі: «Всі роки влада штучно створювала ситуацію, за якої чесно вести бізнес в Україні для підприємця було практично неможливо». Аналогічність можна помітити й у цій тезі з програми Володимира Зеленського: «Бюджет держави повинен стати народною казною, а не системою забаганок народних депутатів» [48].

У програмі Володимира Зеленського також присутні спрощення дійсності. Деякі тези з програми не повністю розкривають способи здійснення певних заходів, але зазначають це як мету. Крім того, деякі тези є значно спрощеними і не розкривають конкретних кроків для досягнення цих програмних обіцянок. Наприклад, такі тези, як «Наш вибір – економіка, зорієнтована на потреби кожного громадянина» або «Мета: не брати, не давати, а хто не зрозумів – саджати», не уточнюють складності перетворень або конкретні кроки, необхідні для досягнення обіцянок [48].

Щодо партійної програми, то в ній також можна виявити маркери популізму. Продовжується тенденція морального осуду поточної влади. Наприклад, на початку програми зазначено: «Але стара політична система, система корупції, брехні та свавілля, не хоче й не здатна змінитися». Також можна відзначити акцент на необхідності «кардинальних змін», що також було сформульовано на початку програми [49].

Слід відзначити, що програма політичної партії «Слуга народу» включає значну кількість обіцянок, які спрощують реальність та приховують складність їх реалізації. Зокрема, у програмі йдеться про «створення механізму народного вето на щойно прийняті закони», що є яскравим зверненням до виборців, але не містить чітких механізмів реалізації цієї обіцянки [49].

Навіть у самій назві партії можна побачити акцент на ключовій цінності, яка лежить в основі популізму – народ. Успіх партії головним чином пов'язують з успіхом політичної комедії «Слуга народу», популярністю особистості Володимира Зеленського та розчаруванням народу у діях попередньої влади. Виборці віддали свій голос на користь персонажа серіалу, який втілює у собі

простого громадянина, людину, яка може вигнати корумпованих політиків. Експерти вказують на те, що не саме Володимир Зеленський епатував громадськість, а його персонаж, відмінно від інших епатажних політиків-популістів, таких як Дональд Трамп або Олег Ляшко. Цілком очевидно, що «Слуга народу» має одну з ключових ознак популізму - велику увагу до особистості партії, оскільки її популярність повністю залежить від відомої постаті колишнього шоумена Володимира Зеленського [50].

Якщо розглядати програму партії «Слуга народу» з погляду популізму, то помітно, що у цій програмі загалом відображено тенденції та уподобання виборців тогочасного періоду. Зокрема, перед виборами Володимир Зеленський закликав українців надіслати 5 найактуальніших проблем для включення їх у програму. Це скоріше демонструвало виборцям їхню безпосередню участь у політичному процесі та можливість впливу на нього, аніж створило чітку та збалансовану стратегію. Також варто взяти до уваги національне опитування, ініційоване Володимиром Зеленським, яке мало гасло «Буде так, як вирішиш ти. Бо Україна – це ти» [51]. Це досить очевидна ознака популізму, оскільки акцентується увага на народі та використанні прямої демократії. Навіть у програмі партії є окреме положення, що звучить наступним чином: «Запровадимо механізми впливу громадян на рішення влади через референдуми» [52].

У питанні економіки партія фокусується на інноваціях, вільному ринку та розвитку цифрової економіки. Щодо боротьби з корупцією та правосуддя, «Слуга народу» підтримує перезавантаження судів та прокуратури, розслідування корупції у сфері оборони, а також реформування Збройних сил України відповідно до стандартів НАТО [53].

Спочатку представники цієї політичної сили згадували про ідеологію лібертаріанства, проте зараз на веб-сайті партії зазначається, що основою їхньої ідеології є український центризм. Вони визначають його як політичну концепцію в Україні, яка спрямована на пошук компромісу між різними соціальними групами населення. Такий підхід передбачає уникнення поділу країни за політичними, етнічними та мовними ознаками, відмову від лівого та правого екстремізму та

фокусування на основних напрямках розвитку: мирі, інституціях, інвестиціях, інфраструктурі та народовладді [52].

Проте, можна відзначити, що програма не мала чіткої ідеологічної основи і була невизначеною. Крім того, в ній не було визначено шляхів реалізації певних положень. Відсутність чіткої ідеології та змішування різних ідеологічних позицій є ознакою популізму.

Риторика політичної партії «Слуга народу» також відображала певні популістичні риси. Серед основних слоганів, які характеризують цей популізм, варто відзначити:

- Слогани «Україна - це ти партія «Слуга народу». «Буде так, як вирішиш ти» були розроблені у формі регіональних варіацій рекламних гасел для кожного міста, таких як «Черкаси – це ти», «Суми – це ти». Ці гасла відображають один з характерних елементів популізму - простоту спілкування з громадою.

- Слоган «Україна сьогодні потребує не просто нових облич. Вона потребує **НОВИХ ІДЕЙ!** Моє головне завдання - привести до влади порядних і патріотичних фахівців» також стимулює популістичний запит на «нові обличчя у політиці», який часто використовується українськими популістами. Ця риторика створює протиставлення «наших» та «чужих», акцентуючи увагу на людях і визначених поглядах, та часто виступає проти діючої влади, яку можна побороти.

Хоча партію «Слуга народу» часто називають популістською для приниження цієї політичної сили, вона не є «чистим прикладом популізму» за науковим визначенням цього поняття. Інші партії, що розглядалися в Угорщині, Німеччині та Франції, більше відповідають цій означеній концепції. Вони акцентують свою риторіку на внутрішньому «ворогу» – іммігрантах, чим призводять до розколу суспільства. Українські партії, зокрема «Слуга народу», не ведуть розпалювання внутрішніх конфліктів і спрямовані на включення якомога більшої кількості виборців.

Висновки до третього розділу

Після проведеного аналізу виборчих процесів і активності політичних партій у країнах Центрально-Західної Європи (з урахуванням партій «Фідес», «Національний фронт» та «Альтернатива для Німеччини»), можна зробити висновок, що на нинішніх виборах громадяни все частіше висловлюють свою недовіру до влади, що відображається на політичних та партійних системах у згаданих країнах. Цей сценарій, до речі, властивий і Україні, де на останніх виборах прийшла до влади маловідома популістична партія, схожа на ту, що відбулася у Франції. Це в основному пов'язано з кризами. У Європі, такою кризою стала міграційна проблема, яка відіграла значну роль у позиції та впливі популістичних партій, які вже не розглядаються як політичні аутсайтери, але заявили про сталу популярність.

Розглядаючи популізм в Україні, можна сказати, що він відрізняється від західноєвропейського внаслідок ряду історичних причин. Основним фактором підтримки популістів в Україні є соціально-економічні проблеми. Українські популістичні партії звертаються до народу загалом і стараються охопити найбільш широкий електорат з різними поглядами. Схоже, що як і в європейських популістичних партіях, українські виступають проти еліт, пропонуючи часті зміни, хоча не завжди реалізація таких змін є реальною.

Проте український популізм відрізняється від західноєвропейського на численних рівнях. Для правих популістів у Західній Європі основним об'єктом критики є іммігранти, які розглядаються як чужинці, а пізніше, як правляча еліта. Україні ж головними ворогами виступають самі еліти чи олігархи. Навіть у тому випадку, якщо риторика західних популістів вже не така радикальна, оскільки вони намагаються привернути більший електорат, вони все ж мають певну ідеологічну розмежованість та представляють інтереси певних соціальних груп.

Натомість в Україні партії досі спрямовані на набуття найбільшої кількості голосів та об'єднання людей з різноманітними поглядами. Крім того, популістичні партії, що ставлять за мету вирішення проблеми економічної нерівності, є більш

популярними в Україні, ніж ті, що акцентують на питанні збереження чистоти та безпеки нації.

Отже, український вигляд популізму має переважно соціальну та антиелітарну орієнтацію. У Європі існують подібні мотиви поширення популізму, такі як економічна нерівність та вразливість, але є також свої специфічні причини, такі як міграційна проблема. У зв'язку з цим можна сказати, що популізм буде лише розповсюджуватися в Європі через війну росії проти України та наростання міграції. У такому контексті протидія популізму вважається значущою в наш час, бо ми бачимо, що тенденція до розповсюдження популізму в усьому світі не є позитивним явищем. Особливо складно боротися з популізмом у періоди криз, але реально зменшувати його деструктивний вплив. З метою ефективного зменшення популізму цей процес має бути системним і довготривалим, включаючи реформування освіти, підвищення рівня політичної культури, поліпшення соціально-економічної ситуації в суспільстві та вчасне реагування на потреби громадян.

ВИСНОВКИ

Робота присвячена вивченню ролі популізму у сучасних партійно-політичних системах країн світу та його впливу на демократію. Для цього в роботі було розкрито сутність популізму, яка полягає в апелюванні до простого народу та протиставленні інтересів населення інтересам еліти, та визначено ключові ознаки, за якими можна виокремити популістські партії, серед яких: відсутність чіткої ідеології, наголошення на інтересах народу, спрощення дійсності, зосередження уваги на нагальних нерозв'язаних проблемах суспільства, протиставлення народу політичним елітам, гра на емоціях, поляризація суспільства тощо.

Популізм визначено як суспільно-політичний феномен, що в залежності від унікального поєднання специфічних характеристик, може виступати в якості ідеології, суспільно-політичного руху, методу політичної боротьби, стилю політичної поведінки, маніпулятивної технології тощо.

Окрім того в роботі було прослідковано етапи виникнення та розвитку популізму в світі. В цьому контексті визначено, що популізм як політичний феномен проявляється ще в давньогрецьких містах-полісах, у період ресорджименто в Італії, в часи Великої французької революції. А вже як певна політична ідеологія остаточно сформувався наприкінці XIX ст. у США, де діяла Народна (популістська) партія.

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку популізму в світі, які свідчать про значне зростання популістських політичних фігур та партій протягом останніх років практично у всьому світі, так само як і кількість урядів із політичними партіями або лідерами, що представляють популістські тенденції.

Сьогодні кількість популістських лідерів при владі знизилася до найнижчого рівня за останні 20 років. Це значною мірою пов'язано з поміркованою тенденцією в Латинській Америці, де лівоцентристські лідери прийшли до влади, пообіцявши прогресивні реформи та відмову від поляризаційної риторики і політики лівих популістів регіону. Проте ми спостерігаємо відродження популізму у багатьох країнах протягом 2022-2023

років, тож можемо припускати, що 2021 рік був лише тимчасовим спадом, і кількість популістів повертається до того високого рівня, який ми спостерігали в середині 2010-х років.

Виокремлено економічні фактори (вразливість населення через кризу, розвиток середнього класу, глобалізація та втрата національного контролю над ключовими політичними рішеннями тощо) та політичні аспекти (криза представництва основних політичних партій, зростання політично свідомого середнього класу з високими очікуваннями від демократії, збільшення рівня політичної мобілізації та активного протесту, фрагментація та поляризація публічної сфери та політики, спричинені соціальними медіа, перетворення політичної культури тощо), які призвели до зростання популізму.

Також у роботі досліджено вплив популізму на демократію та виявлено, що популізм може становити загрозу для демократії, оскільки часто популісти розглядають підтримку, отриману на виборах, як мандат для ігнорування або нехтування демократичними інститутами. Це може призвести до узурпації влади демократично обраними урядами та зменшення впливу демократичних установ.

Згідно індексів глобального стану демократії, з'явилися емпіричні свідчення про послаблення та підрив демократії у країнах, керованих популістами. Ці індекси демонструють небезпеку популізму для громадянських свобод, які лежать в основі функціонування медіа, громадянського суспільства та громадської дискусії. Проведений аналіз показує взаємозв'язок між популізмом і зниженням рівня демократії та стверджує, що недостатнє державне підтримування демократії може сприяти занепаду цих цінностей.

У роботі розглянуто особливості популізму у країнах Центрально-Західної Європи на прикладі Угорщини, Німеччини та Франції, а також в Україні. Ставлення усієї європейської спільноти до України та їх міжнародна політика залежать від того, які політичні сили перебувають при владі у цих країнах. Враховуючи той факт, що більшість правих популістичних сил мають проросійське спрямування, дослідження цих політичних сил і популізму, який сприяв їхньому приходу до влади, залишається дуже актуальним.

Спільною рисою, яка об'єднує популістів Центрально-Західної Європи та України є те, що на виборах громадяни все частіше виражають недовіру до влади, а це в свою чергу впливає на політичні та партійні системи наведених країн. Популісти не пропонують послідовної та раціональної стратегії, а замість цього надають спрощені та зрозумілі відповіді на соціальні проблеми, які не завжди є ефективними на практиці. Підтримка популістських сил зростає через розчарування суспільства у владних елітах, які не можуть адекватно реагувати на політичні потреби та бажання народу.

Проте в українському популізмі також присутні особливості, що відрізняють його від європейського. Для правих популістів у Центрально-Західній Європі основним об'єктом критики є іммігранти, яких розглядають як чужинців, а після них – правлячу еліту. Українські ж популісти вважають головними ворогами еліти чи олігархів. Також, не зважаючи на те, що риторика популістів в Європі стала менш радикальною через їхню спробу охопити більший електорат, все ж вони мають певну ідеологічну відмінність. Українські політичні партії, натомість, і надалі прагнуть отримати максимальну кількість голосів і об'єднати людей з різними поглядами.

Також в роботі досліджено загрози, які собою несе популізм. Серед найбільш негативних тенденцій можемо виділити:

- утворення надмірно спрощеної картини щодо суспільно-політичної реальності, проблем та завдань соціальних потреб та інтересів;
- сповільнення або блокування вираження інтересів соціальних груп, ускладнення можливості їх представлення та захисту;
- розділення суспільства на «праведних» та «інших» (які переважно вважаються «ворогами»), що сприяє постійній конфронтації у свідомості суспільства;
- постійне піддавання сумнівному легітимацію існуючого політичного та соціального порядку;
- спрощення уявлення про світ та пропозиції щодо «простих вирішень складних проблем». Це, у свою чергу, унеможлиблює впровадження комплексних реформ.

Отже, ми спостерігаємо, що поширення популізму в усьому світі не представляє собою позитивного явища. Особливо складно боротися з популізмом в періоди криз, проте реально зменшити його деструктивний вплив. Для ефективного зменшення популізму, цей процес повинен бути системним і тривалим, включаючи реформування освітньої сфери, підвищення рівня політичної культури, поліпшення соціально-економічної ситуації в суспільстві, а також вчасне реагування на запити громадян і їх вирішення.

Власне, аналізуючи популізм та роль популістських партій у політичних системах різних країн світу, можна зробити висновок, що він є наслідком недієвості партійної системи у виконанні своїх представницьких функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кіянка І. Б. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.01/ Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 406 ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/08/dis_kiyanka.pdf
2. Мигаль С. М., Філософія популізму як варіант сучасної філософії [Текст] / С. М. Мигаль // Філософські обрії. – 2008. - № 20. – с. 78-89. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25853/08-Mugal.pdf?sequence=1>
3. Repel and Rebuild: Expanding the Playbook Against Populism. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.institute.global/insights/politics-and-governance/repel-and-rebuild-expanding-playbook-against-populism#elections-in>
4. Tarik Abou-Chadi, «Niche Party Success and Mainstream Party Policy Shifts—How Green and Radical Right Parties Differ in Their Impact», *British Journal of Political Science* 46, no. 2 (April 2016): 417–436.
5. Matthijs Rooduijn, «The nucleus of populism: In search of the lowest common denominator», *Government and Opposition* 49, no. 4 (2014): 573–599.
6. See Kurt Weyland, «Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe», *Comparative Politics* 31, no. 4 (1999): 379–401.
7. Noam Gidron and Peter A. Hall, «The Politics of Social Status: Economic and Cultural Roots of the Populist Right», *British Journal of Sociology* 68, no. S1 (2017): S57–S84.
8. Антологія популізму: дійсна причина народної любові та ефективна зброя проти українських популістів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://voxukraine.org/longreads/populism/index.html>

9. Дем'яненко М. М., Популізм як соціально-політичний феномен. Політологічний вісник: зб. наук. пр. Серія: Теорія політики. 2012. Вип. 67. С. 215-226. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/pv/pv_2012_67.pdf#page=215
10. Джон Б. Джудіс. Великий вибух популізму: як економічна криза змінила світову політику / Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 192 с.
11. Кіянка І. Б., Феномен популізму в українській та зарубіжній спеціальній літературі (історіографічний екскурс) [Текст]/ І. Б. Кіянка // Humanities and Social Sciences. – IV(12), Issue 76, 2016. с. 20-24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_iv_12_76.pdf
12. Литвин В., Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз [Текст]/ В. Литвин // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2012. – № 2. – С. 69-77. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/popul.part_.pdf
13. See Cas Mudde, *The Populist Radical Right* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).
14. *Populists in Power: Perils and Prospects in 2021*. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://institute.global/sites/default/files/articles/Populists-in-Power-Perils-and-Prospects-in-2021.pdf>
15. Заславська, О. О., О. А. Посвістак, В. В. Налімова. Вплив діяльності популістських політичних партій на демократію в ХХ–ХХІ ст. Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право 1 (53) (2022): 65-72. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/261113>
16. Tony Blair Institute for Global Change. URL: <https://institute.global/>
17. *Populist government and democracy: An impact assessment using the Global State of Democracy Indices*. [Electronic resource]. – Mode of access:

<https://www.idea.int/sites/default/files/publications/populist-government-and-democracy-impact-assessement-using-gsod-indices.pdf>

18. The Global State of Democracy Indices. URL: <https://www.idea.int/gsod-indices/#/indices/world-map>
19. Держалюк, М. С. (2022). Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 р. та перспективи українсько-угорських відносин. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ivinas.gov.ua/kudryachenko-andrij-ivanovich.html>
20. Драпак, М. Цивілізаційний компас Будапешта. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/World/254664>
21. Захарія, Ф. (2021). 10 уроків для світу після пандемії. Київ: Наш формат, 264с.
22. Магда, Є. Пристрасті за Орбаном: що собі думає Угорщина, підтримуючи й далі Росію. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/strasti-za-orbanom-chto-dumaet-vengriya-podderjivaya-i-dalshe-rossiyu>
23. Розумний, М. (2021). Національна доктрина. Київ: Вид. група КМ – БУКС, 264 с.
24. Саламанюк, Т. Передпомаранчевий синдром: в пошуках нової революції. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/protests/peredpomaranchevyi-syndrom-v-poshukakh-novoi-revoliutsii>.
25. На виборах в Угорщині перемагає Орбан та його партія прихильників путіна. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/04/novyna/svit/vyborax-uhorshhyni-peremahaye-orban-ta-joho-partiya-pryхуlnyкiv-putina>
26. Новосельська, З. Угорський парламент переобрав Орбана прем'єром. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pravdatutnews.com/politics/2022/05/16/16279-ugorskyu-parlament-pereobrav-orbana-premyerom>

27. Сидоренко, С. Антиукраїнський Орбан: що робитиме Угорщина після виборів «під знаком війни. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/4/7137219/>
28. Стець, А. Угорщина не блокуватиме вступ України в ЄС та НАТО. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zaxid.net/ugorshhina_ne_blokuvatime_vstup_ukrayini_v_yes_ta_nato_n1542526
29. В Угорщині завершилися вибори. На яких проти Орбана виступив кандидат від об'єднаної опозиції. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uhorshchyna-vybory/31783933.htm>
30. Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування [Електронний ресурс] / Олена Вагіна – Режим доступу: http://studies.in.ua/pravo/zmishana_v_sis.pdf
31. Олянич І. М. Порівняльно-політологічний аналіз парламентських республік сучасності (на прикладі Німеччини та Швейцарії) [Електронний ресурс] / І. М. Олянич // Політологічний вісник. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/pv/pv_2011_54.pdf#page=274
32. Гриценко О. Популізм: світоглядне, історичне і культурне коріння // Феномен популізму в пострадянському просторі: матеріали українськобілоруського семінару. Київ: УЦКД, 1999
33. Кіянка, І. Публічна політика і популізм у XXI столітті: приклад США та Франції. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія (2017): 63-72. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/866/1278>
34. Кіянка І. Популізм в країнах Західної Європи: кінець ХХ – початок ХХІ ст. / І. Кіянка // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2015. - Вип. 27. - С. 22-27. - [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unir_2015_27_6

35. Ворона М. А. Стратегія «дедemonізації» національного фронту Марин Ле Пен та її результати [Електронний ресурс] / М. А. Ворона – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ndu.edu.ua/storage/stydv_visnuk/visnuk_stud_tov_23_2020.pdf#page=20
36. Гримська, М. І. Національний фронт у Франції: історія та ідеологія. (2015). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3034/%20%20%20%20%20%20%20%20APP_56-38.pdf?sequence=1
37. Зубарева М. А. Тактика пропаганди національної ідеї «правих» партій у Європі на прикладі виборчої кампанії партії «Національний фронт» [Електронний ресурс] / М. А. Зубарева, Ю. Пастух – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/is_2017_26_6.pdf
38. Щербін Л. Соціальна політика Національного фронту [Електронний ресурс] / Лілія Щербін – Режим доступу: https://ndiu.org.ua/images/elektr_bibl/zbirn-75-UPA.pdf#page=314
39. Копинець Ю. Ю. Парламентські вибори у країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурацій партійного ландшафту [Електронний ресурс] / Юрій Юрійович Копинець // Науковий журнал «Політикус». – 2020. – Режим доступу до ресурсу: http://politicus.od.ua/3_2020/9.pdf
40. Іванов О. Альтернатива для Німеччини – партія євроскептиків у найпотужнішій країні ЄС / О. Іванов, О. Андрієвський. // ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – С. 9–11.
41. Patton D. The Alternative for Germany's radicalization in historical-comparative perspective [Електронний ресурс] / David Patton. – 2017. – Режим доступу:

https://digitalcommons.conncoll.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=g_ovfacpub

- 42.Мартинов А. Партія «Альтернатива для Німеччини»: передісторія та місце у спектрі правих популістських сил ФРН [Електронний ресурс] / Андрій Мартинов – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ues_20_16_18_20.pdf
- 43.Manifesto from Germany [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.afd.de/wpcontent/uploads/sites/111/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogrammenglisch_web.pdf
- 44.ElectionGuide [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.electionguide.org/countries/>
- 45.Заславська, О. О., В. В. Налімова, О. А. Посвістак. Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій [Текст]/ О.О.Заславська, В.В. Налімова, О.А.Посвістак// Актуальні проблеми політики. 2022. Вип. 69 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/18161>
- 46.Кіянка І. Б. Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми : дис. докт. : 052 / Кіянка Ірина Богданівна – Львів, 2017. – 406 с.
- 47.Остапець Ю., Ільтьо Г. Вплив виборів 2019 року на конфігурацію партійної системим України [Текст]/ Ю. Остапець, Г. Ільтьо// Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2019. Випуск 26, с. 159-169 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://surl.li/oovqr>
- 48.Передвиборна програма Володимира Зеленського. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://program.ze2019.com/>
- 49.Передвиборна програма політичної партії «Слуга Народу». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sluga-narodu.com/program/>

- 50.Рогожа М. М. Популізм в українській політичній культурі / М. М. Рогожа // Українські культурологічні студії / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ : Київський університет, 2020. - № 2 (7). - С. 50-60. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [//ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20167/Rohozha_Populizm_v_ukrainskii_politychnii_kulturi.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20167/Rohozha_Populizm_v_ukrainskii_politychnii_kulturi.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- 51.Костецька Л. М., Популізм у сучасних партійно-політичних системах [Текст]/ Л. М. Костецька // Економіка та держава. - 2019. - №1 (1). – с. 23-29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/zhurnal-E-i-D-Politolohiia-1-2019.pdf#page=23>
- 52.Політична партія «Слуга Народу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sluga-narodu.com/>
- 53.Романюк А. Політична доктрина популізму [Електронний ресурс] / А. Романюк – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/10365>